

MALMÖ HÖGSKOLA

Fakulteten för
lärande och samhälle

Examensarbete
15 högskolepoäng

Elevers omval på gymnasiet

En studie med fokus på faktorer i elevers omvalssituation

Students re-election in high school
A study focusing on factors in student re- election situation

Philip Malmberg
Redon Berisha

Studie- och yrkesvägledarexamen 180 hp

Examinator: Hilma Holm

Datum för uppsattsseminarium: 2017-01-19

Handledare: Niklas Gustafson

Sammanfattning

Valet av gymnasieutbildning i årskurs nio är för många ungdomar det första valet som rör framtiden inom studie- och yrkesval. Många elever upplever också en stor osäkerhet vid valet. Forskning visar att många ungdomar betraktar valet som viktigt men också svårt.

Valet av gymnasieutbildning sker också i unga år i en tid av identitetsskapande och valet är därför oftast omringat av problematik: omgivningens åsikter, värderingar och förväntningar på valet, likväl som bristande kunskaper om sig själv och sina utbildningsalternativ. Ibland resulterar valet i grundskolan till att elever senare väljer att göra ett omval på gymnasiet.

Vårt syfte är att undersöka ungdomars syn på faktorer som påverkat valet av gymnasieutbildning i grundskolan, och senare omvalet i gymnasieskolan. Vi vill genom att förstå elevernas tankar och reflektioner kring omvalssituationen även ta med oss eventuella lärdomar efter de båda valprocesserna. I studien har vi därför genom en kvalitativ metod intervjuat sex elever i årskurs 1 och 2 som tidigare gjort omval på gymnasiet. Studiens resultat har sedan analyserats med stöd av olika karriärteorier.

Resultatet av vår studie visar att flera av eleverna upplevde osäkerhet kring det första gymnasievalet i grundskolan. Denna osäkerhet kan kopplas samman med att valet av gymnasieutbildning inte var väl underbyggt. Elevernas osäkerhet tillsammans med bristande självkänedom och information försvårade valet. Dessutom var valet i årskurs nio socialt kontextbundet, med det menas att omgivningens påverkan på valet, var stor.

Elevernas faktorer till omvalet i gymnasiet varierade men kan sammanfattas som att utbildningen inte motsvarade deras förväntningar på olika sätt. Många av eleverna insåg att valet och utbildningen inte överensstämde med deras intresse. Andra elever kom efter i studierna vilket var bidragande till att de valde ett mer passande alternativ. Sist men inte minst visar vårt resultat att även andra sociala faktorer spelade in i omvalet, då man exempelvis inte passade in i klassen. Ibland var det en kombination av dessa faktorer som resulterade i omval.

Alla elever menar att de dragit lärdomar och erfarenheter av omvalet. Sådana lärdomar är exempelvis att utgå från sig själv och inte påverkas av andra. Eleverna är också självkritiska och menar att de borde varit mer aktiva i det första valet. Därmed kan vi dra slutsatsen att eleverna, genom sina lärdomar och erfarenheter, nu står bättre rustade till att möta framtida valsituationer.

Nyckelord: Faktorer, gymnasieval, lärdomar, omval, programbyte

Förord

Tack från författarna

Vi vill börja med att tacka alla ni som gjorde det här examensarbetet möjligt.

Ett stort tack till de studie- och yrkesvägledare i Lund respektive Malmö, som varit tillmötesgående och hjälpsamma i sökandet av de elever vi sedan intervjuade. Ett stort tack självklart till alla de elever som vi intervjuat i studien, utan all er pratvillighet, hade vi troligtvis stått tomhänta utan något resultat.

Ett extra stort tack till vår handledare Niklas Gustafsson, för kloka synpunkter och konstruktiv kritik i uppsatsskrivandet. Det har bidragit till att utveckla våra texter. Vi vill även rikta ett tack för att du alltid haft tålamod, tid att läsa våra texter, och för att du stod ut med oss.

Slutligen vill vi också tacka oss själva för att vi lyckades med denna bedrift.

Ansvarsfördelning

Uppsatsen är ett resultat av bådas skrivande, och vi har då och då delat dokumentet med varandra. Vi har träffats för att diskutera uppsatsens innehåll och sammanställa resultatet, samt till viss mån för att arbeta med analys och diskussion. Båda medverkade under intervjuerna med eleverna, utom i ett par fall då en av oss fick förhinder. I några fall har vi delat upp uppsatsens rubriker mellan oss för att arbeta mer effektivt. De delar där vi delat upp rubriker mellan oss har rört kapitlen tidigare forskning och teoretiska perspektiv. Philip har tagit det största ansvaret för uppsatsen, främst när det gäller uppsatsens utseende, struktur och större delen av den språkliga bearbetningen. Redon har haft mer fokus på uppsatsens övriga uppsatsformalia och i vissa delar den språkliga bearbetningen i uppsatsen.

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	7
1.1 Syfte och frågeställningar.....	8
1.2 Begreppsdefinition	9
1.3 Disposition	10
2 Tidigare forskning	11
2.1 Vilka faktorer påverkar studie- och yrkesvalet?.....	12
2.2 Ungdomars pragmatiskt rationella val	13
2.3 Valet i nian - viktigt men svårt.....	14
2.4 Börja om på nytt program i gymnasieskolan	17
2.5 Sammanfattning	19
3 Teoretiska perspektiv	21
3.1 Careership: a sociological theory of career decision making.....	22
3.2 Social learning theory of career decision making	24
3.3 Gottfredson: begränsning och kompromiss.....	26
3.4 Supers karriärregnbåge.....	27
3.5 Parsons vägledningsmodell	27
3.6 Sammanfattning	29
4 Metod	30
4.1 Metodval.....	30
4.2 Validitet och reliabilitet.....	30
4.3 Frågeområden.....	31
4.4 Urval.....	32
4.5 Genomförande	33
4.6 Etiska ställningstaganden	34
4.7 Analysmetod.....	34
5 Resultat.....	35
5.1 Första valet till gymnasiet	36
5.1.1 Stressigt, nervöst och osäkert	36
5.1.2 Omgivning, självkänedom och information.....	36
5.1.3 Syn på studie- och yrkesvägledning	39
5.2 Omvalet på gymnasiet.....	40
5.2.1 Olika faktorer till omvalet	40
5.2.2 Omgivning, självkänedom och information.....	42
5.2.3 Känslor och konsekvenser.....	43
5.2.4 Lärdomar och erfarenheter	44
5.2.5 Syn på studie- och yrkesvägledning	45

5.2.6 Elevernas framtidsutsikter	45
5.3 Sammanfattning	46
6 Analys & diskussion.....	47
6.1 Valet är socialt kontextbundet.....	48
6.2 Självkänedom och information	50
6.3 Olika faktorer till omvalet	51
6.4 Lärdomar och erfarenheter	52
6.5 Sammanfattning	53
7 Slutdiskussion.....	55
8 Referenslista	60
9 Bilaga	62

1. Inledning

I dagens samhälle ställs stora krav på den egna individen och formandet av framtiden. Det handlar i synnerhet om valet av gymnasieutbildning, som för många är det första viktiga valet som rör en individs framtida karriär. Forskning visar att elever i grundskolan ser valet till gymnasiet som viktigt men också svårt (Dresch och Lovén, 2010, 59). Allt fler valmöjligheter i kombination med ett ökat informationsutbud av olika utbildningsalternativ, kan medföra att elever får allt svårare i sin valprocess. En omedvetenhet om egna resurser, förmågor och vilken betydelse dessa har för valet kan resultera i att ungdomar väljer utan att vara medvetna om vad valet innebär (Dresch och Lovén, 2010, 54-59). Det första gymnasievalet sker också i en tid av identitetskapande, då ungdomar kan vara extra känsliga och mottagliga för yttre faktorer, som exempelvis omgivningens åsikter, värderingar och förväntningar på valet. Med andra ord är valet till gymnasiet viktigt men också svårt, och inringat av problematik av olika slag. I vissa fall resulterar valet i grundskolan i att elever senare väljer att genomföra ett omval på gymnasiet (Dresch och Lovén, 2010, 54-59).

Det finns goda skäl till att närmare undersöka omvalen i svensk gymnasieskola. Detta då omval får konsekvenser både för individen och samhället. Skolverkets rapport (2012) visar att mer än var tionde elev byter program under sin tid i gymnasiet. Av de som bytte program avgick knappt 30 procent med fullständigt gymnasiebetyg efter tre år. Denna siffra var väsentligt högre hos de som inte bytte program, 85 procent av dessa elever avgick med fullständiga gymnasiebetyg efter tre år (Skolverket, 2012, s. 16, 22). Denna statistik visar med andra ord på en klar skillnad mellan elevgrupperna. Ett omval medför i många fall ökade kostnader för hemkommunerna. Detta för att ett omval ofta resulterar i en förlängd studietid, då programbyten många gånger leder till en omstart i årskurs 1 på sin nya utbildning. Konsekvenserna utgörs därför av en förlängd studietid för individen, och resulterar i ökade kostnader för hemkommunerna. Dessutom kan en förlängd tid i gymnasiet också innebära färre år som förvärvsarbetande och det finns också känslomässiga aspekter att ta hänsyn till, när elever väljer att genomföra ett omval.

Ett omval kan man se från två skilda perspektiv, något som både kan gynna och missgynna individ och i förlängningen samhället. Ett omval kan självklart erbjuda nya möjligheter för elever som av olika skäl valt fel gymnasieutbildning från första början. Ett lyckat omval kan därför innebära en andra chans för eleven att hitta rätt studie- och yrkesval, vilket i framtiden kan leda till arbete eller vidare studier. Ett misslyckat omval kan å andra sidan innebära att eleven hamnar på ruta ett, det vill säga att studietiden skjuts

upp och i värsta fall går eleven ut gymnasiet med ofullständiga betyg vilket leder till ökade kostnader för individ och samhälle. Kostnaderna för omvalet måste därför ställas i relation till vad konsekvenserna kan bli för individen, hemkommunen och andra aktiva aktörer ifall eleven inte slutför sin gymnasieutbildning överhuvudtaget (Skolverket, 2012, s. 13).

Studier motsäger delvis den reformerade gymnasieskolans (GY11) uppsatta mål om ökad effektivitet och minskade kostnader för kommunerna. Den nya gymnasiereformen tillskriver att målen uppnås i form av att alltfler elever avslutar sin gymnasieutbildning inom loppet av tre år. Trots dessa uppsatta mål som fastställdes i den nya gymnasiereformen fortsätter elever starta om på ett nytt program i ganska stor utsträckning (Skolverket, 2012, s. 8-9).

Studier som specifikt tar upp omval och programbyte i gymnasieskolan behandlas främst i Skolverkets rapporter och i andra mindre omfattande publikationer så som tidigare examensarbeten. Skolverkets rapport (2012) förklarar att omvalen beror på olika faktorer, och att man kan urskilja tre mönster: utbildningen överrensstämde inte med intresse, otrivsel i klassen eller att eleven kom efter i studierna. I många fall var det också en kombination av en eller flera faktorer som sammantaget resulterade i att eleven senare gjorde ett omval (Skolverket, 2012, s. 9-10).

Ovan problematik, med ett fortsatt omfattande omval, i kombination med bristande resultat för just dessa elever, visar på behovet av forskning gällande elevers gymnasieval och omval i grundskolan respektive gymnasieskolan. Vi menar i studien att dessa båda valprocesser samverkar, och därför inte bör separeras från varandra. Vi vill i studien få möjlighet till en större förståelse och ett helhetsperspektiv i vilka faktorer som påverkat elevernas val och vilka lärdomar som kan dras. Specifikt fokus vill vi i studien rikta till de elever som av olika anledningar första gången valt ett otillfredsställt gymnasieval i grundskolan, som de senare ångrat, och därefter beslutat sig för att göra ett mer tillfredsställt omval och programbyte på gymnasiet.

1.1 Syfte och frågeställningar

Vår studie syftar till att undersöka ungdomars syn på faktorer som påverkat valet av gymnasieutbildning i grundskolan, samt undersöka ungdomars syn på faktorer som påverkat omvalet senare i gymnasieskolan. Genom att undersöka såväl gymnasievalet i grundskolan

som omvalet på gymnasiet, vill vi förstå elevernas tankar och reflektioner samt ta med oss elevernas lärdomar efter de båda valsituationerna.

Vårt syfte har vi brutit ner i följande frågeställningar:

- Vilka faktorer anser eleverna ligga till grund för gymnasievalet i grundskolan?
- Vilka faktorer anser eleverna ligga till grund för omvalet i gymnasieskolan?

1.2 Begreppsdefinition

Faktor/faktorer – ett ord som har sitt ursprung från latin (fa'ctor) ”görare” eller (fa'cio) ”göra”, det vill säga ”den som uträttar arbetet”. (Nationalencyklopedin, 2016)

Faktor likställs i vårt examensarbete som en företeelse eller förklaring som påverkar, i detta fall eleverna, i studie- och yrkesvalet.

Programbyte/omval - avser de elever som blivit antagna eller redan börjat på ett gymnasieprogram, och som av olika skäl väljer att ansöka om byte av program. Ett programbyte/omval behöver inte förknippas med en omstart. En del elever som gör ett programbyte/omval undkommer att börja om i årskurs 1 (Skolverket, 2012).

Programbyte och omval likställs i vårt examensarbete, och syftar till de elever som påbörjat ett gymnasieprogram, men av olika skäl senare väljer att byta gymnasieprogram

Väl underbyggt val – för att eleven ska kunna göra väl underbyggda val och fatta väl övervägda beslut behöver denna ofta stöd av en väl planerad studie- och yrkesvägledning. En planerad studie- och yrkesvägledning ska genomföras på ett professionellt sätt och vila på vetenskaplig grund. Det finns många olika vägledningsmodeller som baseras på olika karriär- och vägledningsteorier. De har i sin tur sitt ursprung i forskningsdisciplinerna psykologi, sociologi och pedagogik. Elevens behov av studie- och yrkesvägledning kan summeras som att eleven, utifrån sina förutsättningar, ska: bli medveten om sig själv, bli medveten om olika valalternativ, bli medveten om relationen mellan sig själv och valalternativ, lära sig fatta beslut, och lära sig att genomföra beslut (Skolverket, 2013, s. 11-12).

Väl underbyggt val likställs i vårt examensarbete med en process där eleven utvecklat en medvetenhet om sig själv, en medvetenhet om olika utbildningsalternativ, en medvetenhet om relationen mellan sig själv och utbildningsalternativ, samt lärt sig fatta beslut och lärt sig att genomföra beslut.

1.3 Disposition

I kapitel två presenteras tidigare forskning om elevers studie- och yrkesval och mer specifikt övergången från grundskola till gymnasieskola samt elevers omval och programbyte i gymnasieskolan. I kapitel tre presenteras de teoretiska perspektiv som vi valt att använda oss av för att analysera det empiriska materialet. Vi kommer bland annat presentera Hodkinson och Sparkes teori och begreppen pragmatiskt rationellt beslutsfattande, habitus och handlingshorisont. I kapitel fyra presenterar vi studiens metod, där vi specifikt beskriver, metodval, validitet och reliabilitet, frågeområden, urval, genomförande, etiska ställningstaganden och slutligen analysmetod. I kapitel fem presenterar vi studiens empiriska resultat i två huvudteman: valet i grundskolan samt omvalet på gymnasiet. I kapitel sex, analys och diskussion, kommer vi att analysera och diskutera det empiriska materialet i studien med hjälp av de teoretiska perspektiv vi valt. Studien avslutas med kapitel sju, slutdiskussion, där vi diskuterar studiens resultat i förhållande till tidigare forskning samt tar upp våra egna reflektioner av studien.

2. Tidigare forskning

I detta kapitel berörs tidigare forskning som behandlar ungas väljande av gymnasieprogram och programbyte. Vårt val grundar sig på publiceringsdatum, forskningens hållbarhet och på forskningens relevans i förhållande till vårt föreliggande examensarbete.

Inledningsvis ger vi en generell översikt av kunskapsområdet där vi behandlar svensk och internationell forskning som är inriktat på faktorer som påverkar val och väljande, för att ge läsaren en kort översikt av ämnesområdet.

Efter det behandlar vi specifikt Hodkinson och Sparkes engelska studie: *Young people's career choices and careers guidance action planning: A case-study of training credits in action* från 1993. Studien från Storbritannien, undersöker faktorer som påverkar ungdomars valprocess i studie- och yrkesvalet. Denna studie gav också författarna skäl för en teori, vilken vi kommer behandla i nästkommande kapitel, teoretiska perspektiv.

Därefter övergår vi till att behandla svenska studier om grundskoleelevers gymnasieval i årskurs nio med fokus på faktorer som påverkar elevernas val. De svenska studierna som behandlas är framförallt James Dresch och Anders Lovéns *Vägen efter grundskolan* från 2010. Studien som är en kombinerad kvantitativ och kvalitativ undersökning, består av intervjuer, enkäter och observationer av vägledningssamtal. Dresch och Lovén (2010) fokuserar i studien på ungdomars uppfattningar, värderingar och handlingsmönster i studie- och yrkesvalet. Denna studie ger därför en inblick i hur grundskoleelever tänker och agerar inför gymnasievalet i grundskolan.

Vi kommer också att behandla två stycken avhandlingar, den första av Anders Lovén, *Kvalet inför valet* från 2000, samt Anna Sandells *Utbildningssegregation och självsortering. Om gymnasieval, genus och lokala praktiker* från 2007. Den förstnämnda avhandlingen (Lovén, 2000) baseras på intervjuer, enkäter och observationer av vägledningssamtal. I studien behandlar Lovén (2000) elevers och vägledares uppfattningar av valprocessen, både före och efter gymnasievalet. Den andra avhandlingen (Sandell, 2007) baseras på intervjuer, gruppintervjuer och observationer i klassrum. I studien behandlar Sandell (2007) den svenska skolans relation till genus, individualisering och unga människors positioneringar i lokala praktiker. Studien (Sandell, 2007) undersöker och fokuserar på hur segregation och självsortering påverkar unga människor i gymnasievalet.

Slutligen kommer vi att presentera Skolverkets rapport *Börja om på nytt program i gymnasieskolan* från 2012. I rapporten, som består av två delar, behandlas elevers val och

väljande med fokus på omval och programbyten. Innehållet består av både uppföljningsstatistik av omval och programbyten, samt ett intervjumaterial med elever som gjort omval i gymnasieskolan.

Vi anser att vårt val av tidigare forskning, som behandlar elevers väljande av gymnasieprogram och programbyte kan användas i studien, eftersom vårt syfte är att undersöka elevernas faktorer till gymnasievalet i grundskolan, och senare omvalet i gymnasieskolan.

2.1 Vilka faktorer påverkar studie- och yrkesvalet?

Faktorerna som påverkar våra studie- och yrkesval är säkert väldigt olika från person till person och det går givetvis inte att dra en generell slutsats som kan appliceras på alla.

Det går dock att urskilja mönster genom forskningen som vi vill visa i den här genomgången.

En slutsats som kan dras är att alla inte väljer sin utbildning och yrkeskarriär utifrån enbart sitt eget intresse utan många andra faktorer spelar in. Att många av oss väljer utbildning och yrke utifrån kön och genus står klart (jmf Lovén, 2000, Sandell 2007, Gottfredsson, 2002 etc). Det räcker bara med att titta på den senaste statistiken från Skolverket för att se det. Tjejer och killar väljer olika program i samband med valet av gymnasieutbildning. Tjejer och killar arbetar också med olika saker på arbetsmarknaden. Könnssegregeringen är som störst i de yrkesförberedande programmen, vilket skapar problem då de direkt leder in till en fortsatt könsssegregerad arbetsmarknad.

En annan sak som påverkar valet är också social bakgrund och klasstillhörighet. Det visar också Sandells rapport (2007), om hur elever från olika samhällsklasser tenderar att välja olika program. Elever från lägre samhällsklasser väljer i högre grad yrkesförberedande program, och de från högre samhällsklasser, tenderar att välja studieförberedande program. Förutom det påverkar också den sociala kontexten och omgivningen eleverna mycket. Särskilt i de identitetsskapande tonåren är det lätt att påverkas både medvetet och omedvetet. Enligt många forskningsrapporter har föräldrarna mest inflytande över gymnasievalet, efter det kommer deras vänner och sedan studie- och yrkesvägledaren (jmf Dresch & Lovén, 2010).

En tredje sak, som troligtvis hänger ihop med social bakgrund och klasstillhörighet, är utbildningens eller yrkets status. Enligt bland annat Gottfredsson (2002), vars teorier stöds av flera studier på området, så påverkas människors bild av yrket, sett till om det har hög

eller låg status, valet av karriär (jmf Helwig, 2001). En fjärde sak som troligen påverkar är föräldrarna och enligt en intressant tidigare studie från Lidgren (2009), möjligtvis pappan mer än mamman i den meningen. Ytterligare en femte sak som, enligt samma studie (Lidgren, 2009), möjligtvis påverkar är platsen som studierna bedrivs. Det finns också en rad mer individrelaterade faktorer som kan spela in i valet (jmf Lovén, 2000). Dessa individrelaterade faktorer kan vara olika men det kan tänkas att exempelvis lön och arbetsmarknad också spelar in i valet av utbildning och yrke. Slutligen påverkar också andra saker, såsom betyg, som separerar elever från vissa utbildningar/yrken och fungerar som en sorteringsmekanism i utbildningssystemet. Det leder till att elever många gånger tvingas kompromissa i sitt yrkesval, och innebär enligt flera studier snarare ett accepterande av ett alternativ, än möjlighet att helt fritt välja (jmf Lovén 2000, Hodkinson & Sparkes, 1997, Gottfredsson, 2002 etc). Men alla dessa är exempel på faktorer som vi vet, förutom ungdomarnas eget intresse, mer eller mindre spelar roll i val av utbildning och yrke. Ungdomars eget intresse för en viss utbildning eller yrke framhävs däremot ofta av flera forskare och inte minst eleverna själva, som en av de starkaste faktorerna i studie- och yrkesvalet (jmf Lovén, 2000, Dresch & Lovén, 2010, Sandell, 2007 etc). Men man kan däremot ifrågasätta om det verkligen är intresset som styr studie- och yrkesvalet, och i så fall var detta intresse egentligen kommer, när vi genom forskningen på området vet att ungdomar påverkas mer eller mindre av andra starka inflytelserika faktorer. Studier visar nämligen att valet till stor del är kontextbundet, och kan inte separeras från individens familjebakgrund, kultur eller livshistoria (jmf Hodkinson & Sparkes, 1993 och 1997).

2.2 Ungdomars pragmatiskt rationella val

Phil Hodkinson och Andrew C. Sparkes (1993) behandlar i sin engelska studie ungdomars karriärval. I studien som bland annat består av 115 intervjuer med ungdomar i åldrarna 16-19 år, undersöks vilka faktorer som påverkar studie- och yrkesvalet. Resultatet av studien visar att ungdomarna påverkas av såväl familj, kultur, omgivning och personliga erfarenheter.

Studien visar att ungdomarna karriärmål påverkas av närstående personer så som släktingar, grannar eller vänner som arbetar inom området som de är intresserade av. Ungdomarnas karriärval baseras på tillfälligheter, personlig erfarenhet eller råd från familj, vänner och släktingar. Beslut vilar på delinformation som inte kan separeras från ungdomarnas dennes familjebakgrund, kultur eller livshistoria. Ungdomars karriärval är

också bara delvis rationella, då även känslor spelar in i valet. Slutsatsen som dras är därför att ungdomar gör pragmatiskt rationella val som baseras på individen själv, vilket också kan begränsa möjligheterna av karriärvalet. Hodkinson och Sparkes menar också att ungdomarna därför behöver hjälp med sin beslutsprocess för att inte begränsas i sitt väljande. Detta menar Hodkinson och Sparkes kan göras om ungdomar får ökad förståelse för de sociala och kulturella faktorer som medvetet eller undermedvetet begränsar de i sitt väljande. Därför är det också viktigt att försöka vrida ungdomarnas perspektiv för att se andra karriärmöjligheter. Ungdomarna behöver också veta mer om sig själv och stärka sin egen självkänedom samt självkänsla för att kunna utmana egna föreställningar i samband med studie- och yrkesvalet (Hodkinson & Sparkes, 1993, 246-261).

2.3 Valet i nian - viktigt men svårt

Valet av gymnasieutbildning i årskurs nio är för många ungdomar det första viktiga valet avseende framtida karriär. Det är också ett val som får stora konsekvenser för möjligheterna i framtiden. Forskning inriktad på övergången mellan grundskolan och gymnasieskolan visar att elever betraktar valet som viktigt men svårt (Dresch och Lovén, 2010, 59). Att i niondeklass inte riktigt känna sig redo eller mogen för ett så pass viktigt val framkommer i flera studier. En omedvetenhet om egna resurser, förmågor och vilken betydelse dessa har för valet kan resultera i att ungdomar väljer utan att vara medvetna om vad valet innebär (Dresch och Lovén, 2010, 54-59). Dessutom kan alltför valmöjligheter i kombination med ett ökat informationsutbud av olika utbildningsalternativ, medföra att elever får allt svårare i sin valprocess. Det i kombination med att inte riktigt veta vilket utbildningsalternativ som passar dem leder till svårigheter i samband med valet (Dresch och Lovén, 2010, 59). Med tanke på detta är det kanske inte så konstigt att vissa ungdomar har svårt att välja i årskurs nio. Konsekvensen av detta kan leda till att elever fattar känslomässiga och irrationella beslut som senare eleven sedan ångrar. Många studier, bland annat Dresch och Lovén (2010) visar också på att de osäkra elever som efteråt inte blivit nöjda med sitt val, ofta kopplar det till omognad vid tidpunkten för valet. I vissa fall resulterar valet i grundskolan i att elever senare väljer att genomföra ett omval på gymnasiet (Dresch och Lovén, 2010, 54-59).

Omedvetenhet om de egna resurserna

Ungdomars osäkerhet kring den egna identiteten och de egna resurserna spelar enligt Dresch och Lovén (2010) in och försvårar valet vilket i sig kan leda till att elever väljer fel

utbildningsprogram. Då valet sammanfaller med en tid av identitetsskapande blir det många gånger svårt. Att inte vara medveten om sina egna resurser och förmågor samt vilken betydelse dessa har för valet kan resultera i att ungdomar väljer utan att förstå vad valet innebär (Dresch och Lovén, 2010, 54-59). Det kan i sin tur leda till att elever fattar irrationella och känslomässiga beslut utifrån sig själv och sin egen situation. Att inte riktigt kunna koppla sin egen självkänedom i relation till valalternativen är ett vanligt förekommande problem för många elever. Studier, bland annat Dresch och Lovén (2010) visar också på att de osäkra elever som senare ångrat sitt val, och gjort programbyte, ofta förklarar valet med en omognad. I många fall verkar det som att ungdomarna inte riktigt är redo och har de förutsättningar som krävs för att fatta väl underbyggda val. I vissa fall resulterar valet i grundskolan i att elever senare väljer att genomföra ett omval på gymnasiet (Dresch och Lovén, 2010, 54-59).

Ett stort informationsutbud

Allt fler valmöjligheter och större informationsutbud kan leda till att elever får svårare i sin valprocess (Dresch och Lovén, 2010, 59). Det är inte brist på information utan snarare brist på att hantera information som är problemet menar författarna. Resultatet av studien visar på att många ungdomar känner stor osäkerhet inför valet vilket delvis kan förklaras med dagens omänskade utbud av information och valalternativ om olika utbildningar enligt författarna. Författarna skriver att problemet nu inte tycks vara brist på information utan snarare brist på förmåga att hantera information. Många elever verkar ha svårigheter att t ex skilja på information och reklam vilket gör det allt svårare för eleverna att navigera rätt i valet. Enligt studien är utbildningsmässor och studiebesök de viktigaste informationskällorna inför valet (Dresch och Lovén, 2010, 57). Dessutom framhävs av flera elever också vikten av att få prata med studie- och yrkesvägledare i samband med valet. I samtalen är det viktigt för eleverna att få information om utbildningar och yrken, inträdesvillkor samt arbetsmarknad. Vid sidan av informationen önskar eleverna även att prata om sin personliga situation (Dresch och Lovén, 2010, 47). I studien av Dresch och Lovén (2010) framkommer också en viss passivitet hos eleverna, då de själva inte aktivt sökt information i samband med valet. Det leder i sin tur till att de inte riktigt är medvetna och informerade om sina utbildningsalternativ. Denna passivitet menar författarna beror på inlärd hjälplöshet. Med detta menas att dagens elever är vana vid att få alla svar direkt istället för att själva söka upp dem. De är vana vid att skolan tar hand om dem och att

studie- och yrkesvägledaren har alla svar på frågor som kan kopplas till deras personliga situation och vilket program som är bäst just för dem (Dresch och Lovén, 2010, 47).

Omgivningens påverkan på valet

Dresch och Lovén (2010) kom i sin studie fram till att elever påverkas av sin omgivning både medvetet och omedvetet. De socialiseras in i samhället och tar efter andras normer och gör det till sina egna. Tiden för valet sammanfaller också med en period av identitetskapande, då ungdomar kan vara extra mottagliga för yttre faktorer, som exempelvis omgivningens åsikter, värderingar och förväntningar på valet. I studien av Dresch och Lovén (2010) framkommer det att en klar majoritet, 85 procent av eleverna, tyckte det var viktigt att föräldrarna kände sig stolta över vilket program de valt. Ungefär hälften av eleverna menar också att föräldrarna varit mycket engagerad i valprocessen. Studien visar på att föräldrarna har mest inflytande i valet av gymnasieutbildning, efter det kommer deras vänner och studie- och yrkesvägledaren. Eleverna ger däremot svårtolkade budskap då de framhäver omgivningens betydelse och samtidigt betonar sin egen självständighet (Dresch och Lovén, 2010, 45). I efterstudierna visar dock att framförallt föräldrarnas åsikter troligtvis påverkat mer än vad eleverna först framfört. Därför menar författarna att omgivningens påverkan är stor på valet, vilket leder till att normer, värderingar och föreställningar lätt kan reproduceras.

Intresse för utbildningen

Flera tidigare studier av bland annat Lovén (2000) visar att intresset kombinerat med betygen att komma in på önskvärd utbildning ses som de viktigaste faktorerna inför valet. Det är betygen tillsammans med intresset som ungdomar brukar framhäva i sina svar. Det visar också Sandell (2007) som också menar att intressemotiveringen i samband med valet är starkare hos de elever som väljer ett yrkesinriktat program, än ett studieförberedande. Bland eleverna som önskar att läsa på ett yrkesinriktat program uttrycker även vissa skoltrötthet och ointresse för vidare studier. De som intresserar sig för ett studieförberedande program motiverar detta med önskan om att få en bred behörighet för fortsatta studier. Även för vissa osäkra elever som inte riktigt vet vad de ska välja, kan ett studieförberedande program vara ett alternativ, för att hålla fler vägar öppna i framtiden. Sandells studie visar också att elever från lägre samhällsklasser väljer i högre grad

yrkesförberedande program, och de från högre samhällsklasser, tenderar att välja studieförberedande program i sin studie (Sandell, 2007, 141).

2.4 Börja om på nytt program i gymnasieskolan

Skolverkets rapport *Börja om på nytt program i gymnasieskolan* (2012) har som syfte att ge ökad kunskap om gymnasieelevers omstarter på program. Skolverkets rapport (2012) grundar sig på två studier varav den ena avser att ge en nationell bild av hur vanligt det är för elever att byta program i gymnasieskolan. Den andra studien avser att ta upp vad som haft betydelse för omstarten på nytt program i gymnasiet ur elevernas perspektiv. I denna studie har därför 18 elever intervjuats som alla har gjort ett omval på gymnasieskolan. Skolverkets uppföljningsstatistik som baseras på elever som började årskurs 1 i gymnasieskolan hösten 2010, visar att var tionde elev bytte program ett år efter att de blivit antagna. Statistiken visar att elever som påbörjade sin gymnasieutbildning på yrkesförberedande program löpte större risk att byta program i förhållande till elever som påbörjade studieföreberedande program. Det är alltså vanligare med programbyten inom de yrkesförberedande programmen än på de studieförberedande programmen. Så har det varit både innan och efter reformen GY 11. För ungefär hälften av eleverna som bytte program innebär också omvalet en förlängd studietid med minst ett år.

I enlighet med Skolverkets rapport (2012, s. 9-10) nämns tre vanligt förekommande orsaker till omval. En del elever kom till insikt att programmet inte överensstämde med deras intresse och förväntningar, vissa elever tyckte att de inte passade in i klassen och andra att de hamnade efter i studierna. Den förstnämnda orsaken handlar om bristfälligt engagemang i studiernas innehåll och mål. Elever som upplevde att de inte passade in i klassen pekade ut den sociala situationen som ett hinder eller att studietempot kom som en chock, d v s antingen för högt eller lågt. Den sistnämnda orsaken grundar sig troligtvis i studiernas upplägg, begränsade förkunskaper, bristande studieteknik och ogiltig frånvaro.

Skolverkets rapport (2012, s. 9-10) uppmärksammar begreppen nedåtgående spiraler som beskrivs som en sammanslagning av att inte ha hittat sin "grej", inte passa in och hamna efter i studierna. Det kan exempelvis börja med att en elev upplever studiesvårigheter i skolan, vilket sedan leder vidare till ogiltig frånvaro, vilket till sist påverkar studieresultaten negativt.

I rapporten sammanställs även elevers synpunkter på vad skolan kunde ha gjort annorlunda för att undkomma omstarter. En orsak till varför eleverna valde fel vid sitt första gymnasieår kan kopplas till grundskolans vägledning, elevers vetskap om de olika programmen och deras

självkänedom i förhållande till utbildningarna. Grundskolans vägledning pekas alltså ut i rapporten som en bakomliggande faktor till omval, eleverna upplevde ett missnöje med den studie- och yrkesvägledning som grundskolan erbjudit. Vidare uppger eleverna att de inte erbjudits tillfällen att utvidga sina kunskaper om diverse utbildningar och om arbetslivet. De nämner vidare att den vägledning som erbjudits varit något begränsad på så sätt att den inte utvecklat elevers tankar i valprocessen utan snarare att vägledaren endast bekräftat elevers tillgängliga utbildningsalternativ. Rapporten påvisar också att grundskolans vägledningsinsatser blivit aktuella för eleverna först i samband med valet av gymnasieutbildning, vilket innebär att eleverna avsatt alldeles för lite tid att reflektera över sig själva i relation till olika utbildningsalternativ och framtiden. Bland andra synpunkter som nämns av eleverna är också att både grundskolan och gymnasieskolan behöver bli bättre på att utreda elevers ogiltiga frånvaro för att fånga upp de elever som upplever olika svårigheter. Eleverna menar också att både grundskolan och gymnasieskolan bör visa ett större ansvarstagande och engagemang särskilt gentemot de elever som upplever svårigheter med att finna sig tillrätta (Skolverket, 2012, s. 10-12).

Hård kritik riktas mot grundskolan just p.g.a. att de misslyckats med att uppfylla vissa kunskapsluckor redan i högstadiet såsom undervisning om studieteknik, planering och ansvarstagande. Enligt elevers utsagor ser de tydliga brister i gymnasieskolans undervisning och stöttning av eleverna. Det i kombination med begränsade kunskaper, motivation och studieteknik från grundskolan framhävs som skäl till varför vissa elever upplever svårigheter. En del elever beskriver sitt första gymnasieår som övermäktigt p.g.a. ett mer självständigt arbetssätt, ökad eget ansvar och högt studietempo främst i förhållande till grundskolan. Ett annat önskemål som kommer fram kretsar kring en bättre samverkan mellan lärare i gymnasieskolan och att undervisningen blir begripligare. Samtliga elever vill i grund och botten trivas med sina studier, det vill säga inneha en komfortabel studiesituation och goda förutsättningar för att klara av studierna. Rapporten kommer fram till att ansvaret för att eleverna ska trivas med sina studier vilar både på grundskolan och gymnasieskolan (Skolverket, 2012, s. 10-12).

Enligt elevernas utsagor har omvalsprocessen resulterat i nya insikter och lärdomar, då deras nya gymnasieprogram har starkare kopplingar till deras framtidsplaner vilket tyder på väl underbyggda val till skillnad från det första gymnasievalet. Samtliga intervjuade elever delar samma syn på omvalet, de känner sig nöjda och tillfredsställda med att ha hoppat av sin första utbildning och påbörjat ett nytt program trots förlängd skolgång. I elevernas beskrivningar av omvalet förekommer goda erfarenheter av att ha startat om på ett nytt program i form av ökad motivation och en känsla av att erbjudas en andra chans. Eleverna

tilläger också att de känner sig väl förberedda trots att de bytt program, de har bättre koll på programinnehållet och vikten av att studera i gymnasieskolan. För majoriteten av eleverna har omstarten haft en positiv påverkan men för vissa elever som haft svårigheter med att anpassa sig till sitt gymnasieprogram har omstarten upplevts som betungande (Skolverket, 2012, s. 10-12).

Slutligen kommer rapporten med en rad slutsatser om vad som kan förbättras i gymnasieskolan för att elever ska ha möjlighet att välja och slutföra sin gymnasieutbildning (Skolverket, 2012, s. 97-98).

Skolverkets rapport (2012) belyser stora delar av vårt syfte och frågeställningar, då den undersöker ungdomars val och väljande med fokus på omval och programbyte.

Vi har nu presenterat en översiktlig forskningsbakgrund som ligger till grund för detta arbete. Forskningsbakgrunden är vald utifrån att ge en bild av aktuell kunskap inom området. Förståelsen av denna bakgrund har hjälpt oss i utformandet av våra intervjuer. Förståelsen kommer också att hjälpa oss för att tolka, jämföra och analysera vårt resultat i den kommande analys- och diskussionsdelen. Vi anser att denna bakgrund kan kopplas till studiens syfte och frågeställningar, som är att undersöka elevers faktorer till gymnasievalet i grundskolan och senare omvalet på gymnasiet.

2.5 Sammanfattning

Det finns många faktorer som påverkar våra studie- och yrkesval, och dessa varierar och är olika från person till person. Det går däremot att urskilja vissa mönster genom forskningen som visar på att vissa faktorer är mer inflytelserika än andra som vi visat i genomgången. Kön/genus har stor betydelse på valet, liksom social bakgrund, klasstillhörighet och intresse.

Studier visar också på att ungdomar tenderar att göra pragmatiskt rationella val. Med det menas att valen bara delvis är rationella men också emotionellt influerade. Ungdomars karriärval baseras på individen själv och dennes sociala kontext, vilket också kan begränsa möjligheterna och det som personen kan se som valalternativ.

Vid valet av gymnasieutbildning i årskurs nio upplever många ungdomar en stor osäkerhet. Forskning visar att många ungdomar betraktar valet som viktigt men också svårt. Då valet sker i unga år i en tid av identitetskapande, är valet därför oftast omringat av problematik: omgivningens åsikter, värderingar och förväntningar på valet spelar in. Det gör också faktorer som bristande kunskaper om sig själv och sina utbildningsalternativ. I vissa fall resulterar valet i grundskolan till att elever senare väljer att göra ett omval på gymnasiet.

Studier visar att elevers omval och byte av program i gymnasieskolan kan förklaras utifrån tre tendenser. Det första är att utbildningen inte stämde överrens med intresse. Det andra är att elever kom efter i studierna. Det tredje handlade om att man inte trivdes i klassen. Många gånger var det en kombination av dessa faktorer som sammantaget resulterade i att eleven gjorde omval och valde att byta program i gymnasieskolan.

3. Teoretiska perspektiv

I detta kapitel berörs de teoretiska perspektiv vi valt att använda oss av i vårt examensarbete.

Inledningsvis börjar vi med att presentera Hodkinson & Sparkes: *Careership: a sociological theory of career decision making* från 1997. Hodkinson & Sparkes (1997) är en sociologiskt inriktad teori som fokuserar på individers handlingsmönster, beslutsfattande och vägval avseende studie- och yrkesval. Hodkinson & Sparkes teori kommer vi att använda för att förstå hur eleverna tänker och resonerar i sitt studie- och yrkesval. Hodkinson & Sparkes begrepp handlingshorisont och habitus kommer specifikt att användas för att förstå de faktorer som kan begränsa och vidga individens perspektiv i valsituationer.

Efter det har vi också valt John D. Krumboltz *Social Learning Theory* från 1976, som också har en sociologisk utgångspunkt med fokus på erfarenheter och lärande i valsituationer, John D. Krumboltz teori används främst för att förstå de sociologiska och psykologiska aspekter som formar individerna. Krumboltz teori används för att förklara individernas inlärningsprocess kopplat till lärdomar i valsituationer.

Därefter har vi valt Linda S. Gottfredsons teori om *Begränsning och kompromiss* (2002) som handlar om hur individer prioriterar sitt studie- och yrkesval och begränsas i sitt väljande. Gottfredsons teori används för att belysa hur individer formas, de begränsningar och prioriteringar som finns i studie- och yrkesvalet.

Vi kommer också att behandla Donald E. Supers *Karriärregnbåge*, (1980). Supers teoretiska modell är intressant i vår studie då den beskriver individers olika livsfaser i karriären, och specifikt den utforskande fasen som infaller mellan åldrarna 14-24, vilket sammanfaller med vårt urval.

Slutligen kommer vi också att beskriva Frank Parsons *Vägledningsmodell* (1909) som utgår från matchningsteorin och belyser de olika komponenterna som är viktiga för att göra ett väl underbyggt studie- och yrkesval. Frank Parsons teorier om vägledning ligger också till grund för andra mer moderna modeller, så som Anders Lovéns *Fystegsmodell* (2000) och har inspirerat många forskare genom åren. Parsons och Lovéns teoretiska modell är intressant i sammanhanget, då vi kan koppla individers val till begreppen i teorin och resonera kring om valet är väl underbyggt eller inte.

Vi anser att dessa teoretiska perspektiv som handlar om val och väljande kan användas i vår studie, eftersom vårt syfte är att undersöka elevers faktorer till gymnasievalet i grundskolan och senare omvalet på gymnasiet.

3.1 Careership: a sociological theory of career decision making

Careership: a sociological theory of career decision making av Hodkinsson & Sparkes (1997), är en sociologiskt inriktad teori som fokuserar på individers handlingsmönster, beslutsfattande och vägval avseende karriär. Studien baseras på en intervjustudie och belyser övergången mellan skola och arbete, för ungdomar som deltar i ett statligt program i Storbritannien. Teorin använder sig bl a av Pierre Bourdieus centrala begrepp som habitus, kaptial och fält. Teorin kan sammanfattas i att bestå av tre dimensioner som vi närmare tänker förklara.

Pragmatiskt rationella val grundade på individens habitus

Enligt Hodkinson och Sparkes (1997) gör unga pragmatiskt rationella karriärval. Med det menas att ungas karriärval är rationella men också emotionellt influerade. De unga individernas karriärval kan baseras på tillfälligheter, personlig erfarenhet eller råd från familj, vänner och släktingar. Valet grundar sig i delinformation inom de ungas välbekanta värld och kan inte separeras från dennes familjebakgrund kultur eller livshistoria. Vad en individ kan se och därmed välja beror på individens handlingshorisont. Handlingshorisonten utgör ramen för vad som individ uppfattar vara möjligt och önskvärt, vilket kan begränsa eller vidga karriärvalet. Handlingshorisonten grundar sig i sin tur på strukturella möjligheter på utbildnings- och arbetsmarknaden, och på individens habitus. En individs habitus avser de inlärd handlingsmönster eller handlingspositioner som resulterar i att individen gör vissa speciella val och som leder till att maktrelationer reproduceras. Habitus säger alltså någonting om människors tankar och handlingar. Habitus är socialt och kulturellt bundna och ska inte separeras från individens livshistoria. Habitus som innefattar allt, som t ex kön, klass, social bakgrund och föräldrars utbildningsnivå, har en tendens att reproduceras, då den ofta påverkar individens beslut och handlingar.

Maktrelationer inom fältet

I Hodkinson och Sparkes (1997) teori används begreppet fält för att beskriva ungas karriärval. Med fält menar man en marknad eller ett spel i social kontext. Teorin menar att ungas karriärval är ett komplext mönster av maktrelationer mellan aktörer. Maktrelationerna aktörerna emellan grundar sig i att de för med sig olika mängd kapital till spelet. De olika formerna av kapital är ekonomiskt, socialt, kulturellt och symboliskt. Det är de aktörer med mest kapital som bestämmer spelets regler.

Brytpunkter och rutiner under livet

Den tredje och sista dimensionen i Hodkinson och Sparkes (1997) teori menar att människors livsbana består av omväxlande perioder av rutiner och brytpunkter. De unga individerna fattar karriärbeslut i brytpunkter, men det är erfarenheten som de får under perioden mellan brytpunkterna, de så kallade rutinerna, som är nödvändiga för att förstå processen. Teorin urskiljer tre typer av brytpunkter i ungas karriärval. Dessa brytpunkter kan ibland också kombineras. Strukturella brytpunkter är exempelvis övergången från grundskolan till gymnasiet eller när man slutar arbeta och går i pension. Dessa brytpunkter bestäms av externa, institutionella, strukturer som finns i samhället. Själviniterade brytpunkter är karriärbeslut som man bestämmer själv, men som också kan vara ett resultat av andra faktorer i livet. Exempelvis är en självinitierad brytpunkt om man säger upp sig själv från ett jobb man inte trivs med, och istället påbörjar en utbildning senare i livet. Framtvingade brytpunkter är exempelvis uppsägningar och personalnedskärningar, som är beroende av externa personer och händelser, som man inte kan rå för. När så ett beslut fattas i en vändpunkt menar teorin att individens habitus i förändras men det sker i varierande grad.

Hodkinson och Sparkes (1997) betonar i sin teori perioderna mellan brytpunkterna, de så kallade rutinerna. Teorin målar upp fem olika typer av rutiner. Bekräftande rutiner innebär att individen får bekräftelse och förstärker gjorda karriärval vilket leder till tillfredsställelse. Motsägande rutiner innebär att individen ångrar eller ifrågasätter gjorda karriärval och leder till otillfredsställelse. Socialiserande rutiner innebär att individen från början inte trivs med det tagna beslutet men socialiseras in i kontexten. Blockerande rutiner innebär att individen inte är tillfredställd med sin karriäridentitet men varken kan eller vill göra något åt det. Utvecklande rutiner innebär att individen genomgår förändringar och gradvis växer ur sin karriäridentitet (Hodkinson & Sparkes, 1997, s. 40).

Sammanfattningsvis menar Hodkinson och Sparkes (1997) att människor vid ett karriärbeslut tenderar att påverkas av flera faktorer, såväl interna och externa, vilket spelar en påverkar hur individuella beslut fattas.

Denna teori kan man återknyta till vårt syfte och frågeställningar i studien, då vi vill undersöka faktorerna som påverkar ungdomar i valprocessen, vilket även underlättar för oss att analysera hur det blev som det blev utifrån det empiriska resultatet.

3.2 Social learning theory of career decision making

Social learning theory of career decision making av John D. Krumboltz innefattar många olika delar gällande en individs karriärval. Teorin menar att många av våra val är ett resultat av vårt eget lärande i livet. Inför varje beslut har individen ett eller flera alternativ som påverkas av både inre och yttre faktorer. En individs karriärval kan påverkas av genetiska faktorer, miljöförhållanden, erfarenheter av lärande, kognitiva och känslomässiga reaktioner, samt prestationsförmåga, vilket alla påverkar en individs beslutsfattande. I Krumboltz komplexa karriärteori samverkar olika kombinationer av dessa faktorer över tid på olika sätt för att skapa skilda karriärbeslut. En individs karriärmål, till exempel, anses enligt teorin vara resultatet av en värderande självobservation baserad på erfarenheter av lärande som är relevanta för ett visst studie- och yrkesval. Omvänt så kan en individs obeslutsamhet eller avsaknad av ett karriärmål, vara en följd av otillfredsställande eller otillräckliga möjligheter till nya lärdomar och insikter i relation till nämnda studie- och yrkesval. Individers olika karriärmål är däremot något som kan ändras över tid, och modifieras genom exempelvis nya händelser och nytt lärande i livet. Centralt i Krumboltz teori är lärande och teorin menar att människor väljer karriär utifrån sina tidigare lärdomar och erfarenheter. Erfarenheter och lärande påverkar individers framtid i form av utbildningskapital och yrkesmässiga färdigheter samt individers studie- och yrkesval (Krumboltz, Mitchell & Jones 1976, 71-74).

Instrumentellt och associativt erfarenhetsbaserat lärande

Individers lärande är en pågående process, som konstant sker under korta och långa perioder, vare sig vi är medvetna om det eller ej. Krumboltz delar in det erfarenhetsbaserade lärandet i två kategorier: instrumentellt och associativt.

Instrumentellt erfarenhetsbaserat lärande sker då individer observerar konsekvenserna av sitt eget handlande. Konsekvenserna kan både vara positiva, negativa, verbala eller fysiska. T ex en positiv kommentar efter att man löst något svårt problem, eller tvärtom, en negativ

kommentar efter att man misslyckats med en uppgift. De båda situationerna är exempel på instrumentellt erfarenhetsbaserat lärande enligt John D. Krumboltz.

Associativt erfarenhetsbaserat lärande sker då individer observerar konsekvenserna av omgivningens handlande. Konsekvenserna kan även här vara positiva, negativa, verbala eller fysiska. Hit räknas exempelvis också stereotyper av utbildningar och yrken. Dessa stereotyper kan i sin tur påverka valet av utbildning och yrke genom att tala om hur attraktivt eller oattraktivt ett visst yrke verkar vara. Den första associationen är viktig och påverkar ibland individer genom att de lätt bildar generaliseringar om olika utbildningar och yrken genom väldigt få exempel. Både det instrumentella och associativa erfarenhetsbaserade lärandet tar ingen hänsyn till om lärandet är korrekt eller inte enligt John D. Krumboltz (Krumboltz 2008, 137-138).

Självobservationer och generaliseringar formar individen

Människor har en förmåga att observera sig själva och omgivningens reaktioner på det egna handlandet. Individer sätter ofta sig själv och sina tidigare erfarenheter och prestationer, i relation till andra, och det man tror är omgivningens reaktioner. Därefter gör individen självobservationer och generaliseringar, vilket oftast bidrar till att individen blir medveten om sina starka och svaga sidor, liksom intressen och färdigheter. Självobservationer och generaliseringar kan både vara positiva och negativa, men behöver däremot inte nödvändigtvis vara korrekta.

Enligt Krumboltz kan ett exempel på detta vara en person som resonerar enligt följande: ”Alla kommer att tro att jag är en idiot om jag står upp och försöker prata framför dem, precis som förra gången någon fick mig att göra detta” (Krumboltz, Mitchell & Jones 1976, 74).

Beslutsförmåga för framtiden

Individens observationer av sig själva och sin sociala kontext möjliggör att kunna dra slutsatser kring det förflutna och skapa möjliga scenarier för framtiden. Krumboltz använder begreppet ”task approach skills” som kan förklaras vara individens kognitiva förmågor, prestationsförmågor samt emotionell fallenhet att hantera omgivningen. Ett tecken på om människor kan använda dessa färdigheter kan utläsas från deras beteende att fatta beslut.

Enligt Krumboltz kan ett exempel på detta vara en person som resonerar enligt följande: ”Sist jag stod inför ett liknande problem så pratade jag med mina vänner om det och kände då att jag kunde fatta ett bättre beslut. Kanske borde jag göra det även nu” (Krumboltz, Mitchell & Jones, 1976, 74).

Denna teori kan man återknyta till vårt syfte och frågeställningar i studien då vi vill undersöka faktorerna som påverkar ungdomar i valprocessen, vilket även underlättar för oss att analysera de eventuella lärdomar som kan dras utifrån det empiriska resultatet.

3.3 Gottfredson: begränsning och kompromiss

Linda S. Gottfredsons teori behandlar hur individer formas och begränsas i studie- och yrkesval. Gottfredsons teori *begränsning och kompromiss* (2002) menar att individens självbild, det vill säga kön, värderingar, förmågor och klasstillhörighet har en stor betydelse för individens yrkesval. Individen har också stereotypa bilder av yrken och de personer som arbetar inom olika yrken. Ungdomar och vuxna delar in yrken efter huvudkategorier, såsom manligt/kvinnligt och yrkets status. Dessa stereotypa bilder av yrken matchas sedan tillslut med individens egen självbild. Utvecklingen av en individs självbild och yrkesambitioner kan delas in i fyra steg:

- Steg 1 (3-5 år) – I detta steg börjar barnen att klassificera människor utifrån väldigt enkla premisser, såsom stor/liten. De blir också medvetna om synliga skillnader mellan kön, och relaterar till yrken som vuxna av samma kön har.
- Steg 2 (6-8 år) – I nästa steg börjar barnen förstå vad en könsroll innebär. Barnens drömyrken begränsas av barnens syn på vad som är lämpligt för det egna könet.
- Steg 3 (9-13 år) – Barnen i den här åldern börjar nu även väga in faktorer som status vid valet av drömyrke. De blir även medvetna om vilka förväntningar familjen har på deras framtida yrke.
- Steg 4 (14-) – Från 14 års ålder blir det alltmer viktigt att framhäva sig för det motsatta könet. Detta innebär att de omedvetet försöker efterlikna stereotypen av det egna könet. Av rädsla för att bryta mot normen, går väldigt få ungdomar utanför normen för vad som är normalt för det egna könet.

Gottfredsons teori handlar med andra ord om hur vi väljer och de prioriteringar vi har i beslutsprocessen. I vårt studie- och yrkesval prioriterar vi i första hand det som motsvarar vårt kön/genus, därefter kommer status/socialgruppstillhörighet och till sist personens eget intresse. Centralt i teorin är också strävan efter självförverkligande och hur människor formas av sin omgivning och på så sätt begränsas i sitt väljande. Teorin tar även upp det faktum att de flesta av oss kompromissar i vårt väljande, och att ett studie- och yrkesval snarare handlar om ett accepterande av ett alternativ, än möjligheten att fritt välja (Gottfredson, 2002, 85-148).

Med denna teori kan vi upplysa faktorer till valet genom att koppla centrala begrepp som kön, status och intresse, vilket påverkat elevernas val.

3.4 Supers karriärregnbåge

Donald E. Super beskriver i sin karriärteori, de olika livsfaser som en individ genomgår i sin karriär. Denna karriärteori kallas ibland för regnbågen vilket beror på modellens form, som är tilltagande och avtagande likt en individs karriärutveckling. Super (1980) beskriver en individs karriär som en pågående process som fortgår och utvecklas i olika faser. Karriärteorin kan delas in i fem olika faser: uppväxt, utforskande, etablering, upprätthållande och avtagande. Det som är mest intressant i vår studie är den utforskande fasen i karriärteorin då den sammanfaller med vårt urval. Den utforskande fasen sker i en tid av identitetsskapande och infaller någon gång i åldrarna 14 till 24 år. Däremot menar Super att inträdet i de olika faserna kan se olika ut eftersom individer utvecklas olika snabbt och är därför högst individuellt. Det är under den utforskande fasen som individen börjar bilda sig en uppfattning om sig själv, sina intressen och förmågor, som tillsammans med ökad information och kunskapsutbyte om sina alternativ resulterar i ett studie- och yrkesval. Det är under denna process som individens studie- och yrkesidentitet börjar ta sin form, för att sedan gå över till nästa fas i teorin, som är etableringen på arbetsmarknaden (Super 1980, 293).

Med stöd av denna karriärteori, och mer specifikt den utforskande fasen, anser vi kunna öka vår förståelse för individers val av gymnasieutbildning.

3.5 Parsons vägledningsmodell

Frank Parson ses av många som studie- och yrkesvägledningens grundare. När han i början av 1900-talet öppnade den första vägledningsbyrå i Boston så var det för att staden, liksom hela samhället, kännetecknades av en snabb industriell utveckling. I och med den industriella revolutionen skapades det helt nya jobb och arbetstillfällen. När dessa nya yrken uppstod så behövdes det människor med vilja och kunskap som kunde arbeta med detta. Begreppet rätt man på rätt plats blev snabbt populärt och syftar till att hjälpa människor att fatta beslut om en karriär. Parsons tankar om studie- och yrkesvalet är något som fortfarande än idag lever kvar, och som också ligger till grund för antal mer moderna matchingsteorier inom vägledningens område.

Parson menar på att ett korrekt studie- och yrkesval träffas först när människor har åstadkommit:

- en riktig förståelse om sig själv (individuella egenskaper, färdigheter, intressen etc.).
- en riktig förståelse om sin omvärld (jobb och arbetsmarknad)
- rationell och objektiv bedömning om förhållandet mellan dessa två grupper.

Parsons teori menar att vi människor ska kunna anpassa oss efter arbetslivets och samhällets krav och inte tvärtom. Teorin menar också att när människor är i arbete som på bästa sätt motsvarar deras förmåga, är deras produktivitet som störst. Det sammantaget leder till det bäst resultat för både människan och samhället (Fransson & Lindh, 2004).

Teorin är också ett stöd till Anders Lovéns fyrstegmodell som beskrivs i avhandlingen ”*Kvalet inför valet*” från 2000. De båda teoretiska modellerna av Parson och Lovén bygger på att den sökande får medvetenhet om sig själv (insikt), medvetenhet om sina alternativ (utsikt) och därefter resonerar kring sig själv i förhållande till alternativen. Slutligen behöver också individen få hjälp med att fatta beslut och utveckla en handlingsplan (framsikt) med hjälp av en vägledare. Den teoretiska modellen beskriver med andra ord, de komponenter som är viktiga för att göra ett väl underbyggt studie- och yrkesval (Lovén, 2000).

Vi menar att vi med hjälp av den teoretiska modellen lättare kan ringa in de faktorer som leder till att ungdomar gör otillfredsställda studie- och yrkesval, då vi tror det oftast har att göra med att valet inte varit väl underbyggt från första början.

De karriärvalsteorier vi valt ut och presenterat i detta kapitel har i sin tur sitt ursprung i forskningsdisciplinerna sociologi, psykologi och pedagogik. Tre av teorierna, Hodkinson & Sparkes, Krumboltz och Gottfredson har främst en sociologisk men även psykologisk utgångspunkt. Dessa tre teorier med deras olika begrepp hjälper oss att öka förståelsen för faktorer som påverkar ungdomar i studie- och yrkesvalet, och även för att förstå processen i individers erfarenhetsbaserade lärande. De andra två teorierna, Super och Parson, är mer av kombinerande vägledningsteorier, där begreppen i teorierna används för att öka förståelsen av problematiken för målgruppen och studie- och yrkesvalet.

Anledningen till att vi valt flera teorier är för att vi främst är intresserade av begreppen i teorierna. Trots att några av teorierna i viss mån är lika, har de olika fokus och använder olika teoretiska begrepp som vi anser är passande för att analysera studiens resultat. Fördelen är att vi på så vis kan ge läsaren ett bredare perspektiv och fånga upp flera faktorer som påverkat ungdomarnas val. Nackdelen är att för många teorier kan göra det otydligt om det inte framställs korrekt. Därför är vi mest intresserade av teoriernas olika begrepp som kan hjälpa oss att analysera resultatet av studien.

Vi har nu presenterat den teoribakgrund som ligger till grund för detta arbete. Teoribakgrunden är vald utifrån några utvalda karriärvalsteorier inom området. Förståelsen av denna bakgrund har hjälpt oss att analysera det empiriska materialet. Förståelsen kommer att hjälpa oss att tolka, jämföra och analysera vårt resultat i den kommande analys- och diskussionsdelen. Vi anser att denna bakgrund kan kopplas till studiens syfte och frågeställningar, som är att undersöka elevers faktorer till gymnasievalet i grundskolan och senare omvalet på gymnasiet.

3.6 Sammanfattning

Careership av Hodkinson och Sparkes från 1997, är en sociologiskt inriktad teori som kan användas för att förstå hur ungdomar tänker och resonerar i studie- och yrkesvalet. I teorin används begreppen handlingshorisont och habitus. Dessa kan specifikt användas för att förstå de faktorer som kan begränsa och vidga individens perspektiv i valsituationer. *Careership* menar att ungdomar gör pragmatiskt rationella val grundade på dennes handlingshorisont.

John D. Krumboltz *Social Learning Theory* från 1976, har också en sociologisk utgångspunkt, med fokus på de processer som formar individen. Krumboltz teori kan användas för att förklara individernas inlärningsprocess kopplat till lärdomar i valsituationer. *Social Learning Theory* menar att många av våra val är ett resultat av vårt eget lärande i livet, vilket kan ske på olika sätt.

Linda S. Gottfredsons teori *Begränsning och kompromiss* (2002) belyser hur individer formas, de begränsningar och prioriteringar som finns i studie- och yrkesvalet. I studie- och yrkesvalet prioriterar vi i första hand det som motsvarar vårt kön/genus, därefter kommer status/socialgruppsstillhörighet och till sist personens eget intresse.

Donald E. Supers *Karriärregnbåge*, (1980) beskriver individers olika livsfaser i karriären, och specifikt den utforskande fasen som infaller mellan åldrarna 14-24. Supers teori om livsfaser kan användas för att förstå olika individers karriärutveckling.

Frank Parsons *Vägledningsmodell* (1909) utgår från matchningsteorin och belyser de olika komponenterna som är viktiga för att göra ett väl underbyggt studie- och yrkesval. Enligt de teoretiska modellerna av Parson (1909) och Lovén (2000) fattar individen ett väl underbyggt val först när han eller hon har medvetenhet om sig själv, medvetenhet om sina alternativ och därefter sunt kan resonera kring sig själv i förhållande till alternativen.

De karriärvalsteorier vi valt ut och presenterat i studien används för att på olika sätt förklara de faktorer som påverkar ungdomar i studie- och yrkesvalet, och de har i sin tur sitt ursprung i forskningsdisciplinerna sociologi, psykologi och pedagogik.

4. Metod

I detta kapitel kommer vi att beskriva studiens metodologiska utförande. Vi kommer att beskriva metodval, validitet och reliabilitet, frågeområden, urval, genomförande, etiska ställningstagande. Slutligen kommer vi att beskriva studiens analysmetod, det vill säga, sättet vi analyserade den insamlade datan.

4.1 Metodval

Vi använde oss av en kvalitativ metod då vi ansåg att denna metod var den mest lämpliga för vårt examensarbete. I och med valet av en kvalitativ metod gav det oss en bättre möjlighet till helhetsförståelse. En fördel med en kvalitativ metod var att den gick mer på djupet och kunde ta hänsyn till hela respondentens livssituation för att därefter förstå helheten, till skillnad från en kvantitativ metod, som var mer inriktad till att förklara. Valet av kvalitativ metod gav dessutom oss möjlighet att vid behov ställa följdfrågor och gå mer på djupet, vilket underlättar för att få en korrekt helhetsförståelse (Larsen, 2009, s 27).

Valet av metod grundade sig även i svårigheten att få tag i tillräckligt många respondenter vid en kvantitativ undersökning då vi med vår relativt specifika målgrupp ville intervjua elever som gjort omval. Svarsfrekvensen vid en kvantitativ undersökning hade troligtvis varit för låg eller svår att uppnå och därför inte gett något användbart resultat.

4.2 Validitet och reliabilitet

Validitet är det som handlar om undersökningens relevans eller giltighet. Detta får man genom att noga samla in data som är relevanta för studien. I regel är det lättare att få hög validitet i en kvalitativ studie, eftersom man kan vara mer flexibel och inte låst vid till exempel ett fast frågeformulär. Man kan upptäcka saker under studiens gång som är relevanta för frågeställningen och får då möjlighet att ändra och korrigera detta, vilket är en stor fördel med metoden (Larsen, 2009, s 27).

Reliabilitet är måttet av tillförlitlighet i undersökningen. Hög reliabilitet kan dock vara svårt att säkerhetsställa i kvalitativa undersökningar. I intervjuer finns alltid stor risk att respondenten påverkas av situationen och av intervjuaren vilket kan få viss betydelse för de

svar som ges. Detta kallas även intervju effekt, vilket är den största nackdelen i en kvalitativ metod (Larsen, 2009, s 27).

För att stärka validiteten i studien, som ju vanligtvis är lättare i en kvalitativ metod, utgick vi från ett fast frågeformulär med nedskrivna frågor. Samtidigt hade vi också möjligheten att vid behov ställa följdfrågor. Om något var oklart hade vi också möjlighet att åtgärda det under intervjuens gång. Detta sammantaget underlättade för att få en korrekt helhetsförståelse genom valet av en kvalitativ metod.

För att stärka reliabiliteten i studien, som ju vanligtvis är svårt i en kvalitativ metod, försökte vi undgå det som kallas intervju effekten, som är den största nackdelen i en kvalitativ metod. Genom att genomföra intervjun i en avslappnad miljö, ofta ställa öppna och inte slutna frågor, och att hela tiden försöka vara medveten om att intervjuaren kan påverka respondentens svar på olika sätt, försökte vi så gott vi kunde säkerhetsställa reliabiliteten, trots valet av en kvalitativ metod. Vi delade också upp ansvaret mellan oss under intervjuens gång, så att respondenten endast fick möjlighet att samtala med en person. En av oss ställde frågor, medan den andra antecknade en bit bort. Anledningen till det var att vi inte ville att respondenten på något sätt skulle känna sig i underläge gentemot två andra personer, och att vi ville undvika förvirring och förväxling i frågorna. Under hela tiden spelades även det empiriska materialet in för att senare kunna användas i studien, och vid oklarheter kunna gå tillbaka och lyssna på svaren en gång till. Trots dessa åtgärder är vi dock ödmjuka och medvetna om svårigheten att få hög reliabilitet med hänsyn till intervju effekten i en kvalitativ metod.

4.3 Frågeområden

Det första frågeområdet berörde dels inledande frågor om uppväxten, med fokus på den sociala kontexten så som familj, uppväxt och intressen.

Det andra frågeområdet berörde frågor gällande elevens första val, det som fel, d v s valet av gymnasieutbildning i årskurs nio. Här ställdes frågor om vilka faktorer som låg bakom det första valet, men också vem eller vilka som kunde tänkas påverka valet. Även en diskussion om vilka personer eleven diskuterade valet med, vilken självkänedom eleven hade och om han eller hon fick tillräckligt med information för att göra ett väl underbyggt val berördes.

Det tredje frågeområdet berörde elevens omvalsprocess och omvalet på gymnasiet. Här ställdes frågor om vilka faktorer som låg bakom omvalet som gjorde att eleven tillslut bestämde sig för att göra ett omval. Här ställdes också frågor om vilka personer eleven

diskuterade omvalet med, vilken självkänedom eleven hade och om han eller hon hade tillräckligt med information för att göra ett väl underbyggt omval.

Det fjärde frågeområdet berörde elevens eventuella lärdomar i omvalet. Vi var intresserade av att veta mer vad eleven själv anser sig ta med sig efter omvalet. Vad hade kunnat göras annorlunda för att undvika ett omval och göra rätt val från början?

Det femte frågeområdet berörde studie- och yrkesvägledarens roll i båda valen, också elevens syn på vad en god syv behandlades.

Det sjätte och sista frågeområdet berörde elevens syn på framtiden med fokus på karriär och om eleven ansåg sig ha valt rätt utbildning och yrke.

4.4 Urval

Vårt urval bestod från början av åtta stycken elever, vilket sedan blev sex på grund av svårigheten att få tag på lämpliga respondenter. Vi ville intervjua elever i årskurs 1 och 2 på gymnasiet som alla någon gång tidigare genomfört ett omval. Vårt motiv till att vi valde att begränsa oss till dessa årskurser var för att vi inte ville att det skulle ha gått för lång tid från gymnasievalet och senare omvalsprocessen. Eftersom syftet med studien var att undersöka elevers faktorer, och därigenom kunna dra lärdomar i relation till gymnasievalet och senare omvalet, var det en fördel om eleverna hade valprocesserna någorlunda färskt i minnet. Samtidigt ville vi att eleverna som gjort omvalet verkligen beslutat sig för att gå kvar på den nya utbildningen och ta examen. Vi ville försäkra oss om att eleverna förvisso gjort ett ”misslyckat” första val som de inte var tillfredsställda med, men däremot gjort ett ”lyckat” omval som de nu var tillfredsställda med. Därför valde vi att specificera våra krav på lämpliga elever i studien, som sedan studie- och yrkesvägledarna på skolorna fick leta fram åt oss. Statistik från Skolverket (2012) visade på att det rädde större tendenser att göra omval för elever som ansökte till ett yrkesförberedande gymnasieprogram vid första valtillfället i förhållande till elever som ansökte till studieförberedande gymnasieprogram. Vi tog dock inte medvetet hänsyn till variabler så som kön samt inriktningen av program vid våra intervjuer. För att hitta målgruppen för intervjun använde vi oss av ett icke-sannolikhetsurval, närmare bestämt godtyckligt urval, enligt Larsen (2009). Vi tog först kontakt med tre stycken studie- och yrkesvägledare, på olika skolor i Malmö och Lund regionen, som vi lärt känna sedan tidigare praktikperioder under våra år på studie- och yrkesvägledarutbildningen. Dessa bad vi sedan om hjälp för att hitta vår målgrupp för intervjun, det vill säga ta fram elever som gick i årskurs 1 och 2 på det nya programmet,

och som tidigare genomfört ett omval som de nu var nöjda och tillfredsställda med, tillskillnad från det första valet i grundskolan.

4.5 Genomförande

Vi undersökte först vårt eget kontaktnät på närliggande skolor i Malmö- och Lundområdet, och tog sedan kontakt med de olika gymnasieskolornas studie- och yrkesvägledare. De studie- och yrkesvägledare som vi kontaktade var personer som vi lärt känna under åren på studie- och yrkesvägledarutbildningen. Till att börja med presenterades vårt syfte med studien, och därefter tillfrågades respektive studie- och yrkesvägledare om de kunde ta kontakt med den berörda målgruppen. Vi fick sedan inbokat tid för dessa intervjuer med sex elever då åtta stycken inte var möjligt. Dessa intervjuer genomfördes under olika dagar, på tre olika skolor, under sammanlagt sex veckors tid.

Inför intervjun hade vi utarbetat en del frågeområden som vi utgick ifrån. Vi reflekterade också noga över vilka frågor som vi specifikt kunde ta upp, och formulerade dessa på ett objektivt och öppet sätt för att på så sätt undvika felkällor. Vi var även noga med att ställa öppna och inte ledande frågor som på något sätt kunde påverka svaren (Larsen, 2009, s 87). Vi valde att under intervjun ha en lättare struktur där vi kunde vara något mer flexibla men betade ändå av varje frågeområde i ungefär samma ordningsföljd. Vi ville samtidigt vara öppna för sådant som kom fram under intervjuns gång, eftersom varje intervju är unik och den kvalitativa metoden främst är inriktad på subjektiva upplevelser, enligt Starrin & Svensson (1994).

Vi genomförde intervjun i en avslappnad skolmiljö som eleven kände sig trygg med, för att på så sätt få personen att öppna sig och känna sig bekväm med att dela med sig av sina tankar och funderingar. Dock är intervju-effekten, alltså att intervjuaren på något sätt påverkar respondenten enbart genom att vara närvarande vid intervjun, den största nackdelen i en kvalitativ intervju (Larsen, 2009, s 87).

Varje intervjus längd var mellan 60-90 minuter. Under intervjun använde vi oss av både planerade nedskrivna frågeställningar samt spontana följdfrågor. Vi använde oss också av både papper och penna som material för att stödanteckna och ringa in det vi tyckte var viktigt under intervjuns gång. Vi hade utöver det också en telefon som hjälpmedel för att spela in hela intervjun och inte gå miste av insamlad data. Fördelen med detta var att vi efter intervjun kunde gå tillbaka och höra intervjun en gång till, ifall det fanns något oklart eller något vi missade under intervjun. Respondenterna fick under intervjun tala fritt medan de svarade på

våra frågor. För att hålla oss inom ramarna använde vi oss ett frågeformulär som vi själva skrivit ner och som var relevanta för vårt syfte i studien. En av oss intervjuade medan den andra kontrollerade att alla frågeområden hade tagits med. När samtliga intervjuer var genomförda gick vi igenom inspelningarna en gång till. Sedan skrev vi ordagrant ut de svar som ansågs relevanta för syftet i studien. Vi bearbetade och analyserade därefter utskriften tillsammans.

4.6 Etiska ställningstaganden

I genomförandet av studien följde vi vetenskapsrådets forskningsetiska riktlinjer i humanistisk- och samhällsvetenskaplig forskning. De principer som vi tagit hänsyn till under hela arbetet är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet. Vid intervjutillfället informerades respondenterna om syftet med vår studie och att det var frivilligt att delta. I samband med detta försäkrade vi även deras anonymitet och respondenterna informerades om att svaren var konfidentiella och endast kommer att användas i forskningssyfte och inget annat. Allt detta gjordes utifrån medvetenhet av det etiska ställningstagandet och om de principer som finns att tillgå i ”vetenskapsrådets forskningsetiska principer i humanistisk- och samhällsvetenskaplig forskning” (2002).

4.7 Analysmetod

Vid intervjun använde vi oss av en intervjuguide där vi utgick från vissa frågeområden och nedskrivna frågeställningar. Intervjun spelades sedan in och slutligen transkriberades i skriftlig form. Denna text kodades och klassificerades därefter i bestämda teman/kategorier som sorterades in. Mot detta material identifierade vi sedan betydelsefulla mönster som vi slutligen utvärderade mot den existerande forskningen. Denna process kallas med ett annat namn för innehållsanalys och är den vanligaste analysprocessen, vilket var den vi kom att använda oss av när vi analyserade vårt empiriska material (Larsen, 2009, 97).

5. Resultat

I detta kapitel kommer vi att presentera vårt resultat från studien. Resultatet av intervjuerna baseras på sex stycken intervjuer med elever som tidigare ångrat sitt gymnasieval och därefter gjort omval på gymnasiet. De elever vi intervjuat går i årskurs 1 eller 2 på det nya gymnasieprogrammet. I vår studie har tre stycken killar och tre stycken tjejer deltagit. Nedan ser ni hur elevernas programbyten ser ut. Observera att vi har namngivit eleverna med fiktiva namn.

Elevernas val av gymnasieutbildning såg ut på följande sätt:

Namn	Första valet till gymnasiet	Omvalet på gymnasiet
Linda	Hantverksprogrammet	Humanistiska programmet
Joakim	Bygg- och anläggningsprogrammet	Samhällsvetenskapsprogrammet
Ellen	Barn- och fritidsprogrammet	Bygg- och anläggningsprogrammet
Mohammad	Samhällsvetenskapsprogrammet	Handel-och administrationsprogrammet
Gentiana	Naturvetenskapsprogrammet	Samhällsvetenskapsprogrammet
Lucas	IB-programmet	Naturvetenskapsprogrammet

Av intervjuerna hade tre stycken elever från början valt yrkesförberedande program: Hantverksprogrammet, Bygg- och anläggningsprogrammet och Barn- och fritidsprogrammet. Tre stycken av eleverna hade från början valt studieförberedande program: Samhällsvetenskapsprogrammet, Naturvetenskapsprogrammet och IB-programmet. Två av eleverna gjorde omval från ett yrkesförberedande program (Bygg- och anläggningsprogrammet, Hantverksprogrammet) till ett studieförberedande program (Samhällsvetenskapsprogrammet, Humanistiska programmet). En annan elev valde att göra det motsatta och göra ett omval från studieförberedande program (Samhällsvetenskapsprogrammet) till ett yrkesförberedande program (Handel- och administrationsprogrammet). Resterande av elever som gjorde omval gjorde det inom sin studieinriktning, det vill säga de resterande elever som valde yrkesförberedande program i sitt första val, gjorde det även i sitt omval, och de resterande elever som valde studieförberedande program i sitt första val, gjorde det även i sitt omval.

5.1 Första valet till gymnasiet

5.1.1 Stessigt, nervöst och osäkert

Många av våra elever beskriver valet till gymnasiet som viktigt men också svårt. De menar att det är ett viktigt val som får stora konsekvenser för framtiden. Därför är det också viktigt att valet blir rätt. Detta kan kopplas samman till den oro elever kände inför valet. Majoriteten av eleverna beskriver valet som stressigt och ångestfyllt. De menar att de inte riktigt var förberedda för ett så pass viktigt val så tidigt i åldern. De menar att de inte riktigt hunnit reflektera kring sig själva och vad de vill jobba med i framtiden. Förutom en bristande självkänedom, säger eleverna att de inte hade så bra koll på programutbudet. Ellen uttrycket sig på följande sätt:

”Det var stressigt och valet kom som en liten chock i nian. Jag hade inte riktigt tänkt innan på vad jag ska välja. Vad ska jag jobba med? Vilket program är bäst för mig?” Ellen

Endast Linda och Lucas svarade att de var relativt säkra på sitt val i nian. De menar istället att de tidigt var relativt säkra på sitt val, och vilket program de skulle gå. Därför menar de också att de på så sätt stängde ute de andra alternativen. De fokuserade helt enkelt för mycket på ett alternativ, det programmet de fått upp ögonen för och var intresserade av vid just det tillfället. Linda svarar på frågan varför det just blev det här programmet, så här:

”Ja jag var nog lite blind. Jag läste inte så mycket om de andra programmen utan koncentrerade bara mig på frisör utan att egentligen tänka på alternativen... Och jaa, vad valet får för konsekvenser... Jag tycker själv att jag borde läst på mer och gått på öppet hus och såna saker. Kanske tänkt lite mer långsiktigt på högskola och såna saker, typ tänkt: är det verkligen det här jag vill jobba med hela livet?” Linda

5.1.2 Omgivning, självkänedom och information

I vår studie framkommer det tydligt att den sociala kontexten spelat en stor roll för flera av våra elever, både medvetet och omedvetet, i samband med valet. I studien ställde vi frågan om vilka personer eleverna hade diskuterat sitt val med, och samtliga elever svarade då att det i första hand diskuterat valet med familjen. Med familjen menas här föräldrarna men ibland syskon. I andra hand kom vänner och i tredje hand studie- och yrkesvägledaren. I studien

bekräftas den bild av dem som eleverna mest samtalar med inför valet just varit föräldrar, vänner och i mycket mindre utsträckning studie- och yrkesvägledaren. Gentiana uttrycker sig så här:

”Jag pratade mest med mina föräldrar, och sen med mina kompisar. Valet är ju viktigt, och dem träffar man varje dag, Sen är det kanske inte jättebra att bara prata med dem, man kan påverkas av kompisar och såna saker. Det är ju mitt eget val liksom.” Gentiana

Vi ställde också frågor om vilka personer som mest påverkat det första valet och där svarar Mohammad, Gentiana och Joakim att föräldrarna och/eller vännerna påverkade valet mest. Linda och Lucas menade däremot att de själva påverkade valet mest, sedan kom föräldrarna och/eller vännerna. De berättar att de utgick från de program de var intresserade av vid just det tillfället, och att de på så vis missade andra potentiella program som kunde varit till nytta i valet. Ellen svarade däremot att det var studie- och yrkesvägledaren på skolan tillsammans med hennes betyg som påverkade valet mest, eftersom hon blev rekommenderar ett visst program på grund av sina låga betyg från grundskolan.

Det framkommer också tydligt i svaren att majoriteten av eleverna påverkats av omgivningen och främst hemmets, föräldrarnas och vänners förväntningar på valet. Ingen av dem hade någon erfarenhet eller kontakt med yrket som de strävade mot, de hade bara fått upp ögonen för yrket på ett eller annat sätt utan att egentligen reflektera så mycket över sig själva och om utbildningen skulle passa dem. Det fanns också en underliggande strävan att göra föräldrar och omgivning nöjda och stolta i samband med valet. Mohammad uttrycker sitt val på följande sätt:

”Jag valde samhäll för jag ville bli advokat. Då var det samhälle jag skulle välja. Man tjänar mycket pengar på det. Du vet, jag gillar pengar. Sen har jag sett på filmer också. Mina föräldrar tyckte det var en bra idé. De ville jag skulle bli något stort!” Mohammad

Gentiana svarar att hon också valde utifrån intresse och tänkt framtida yrke utan att egentligen närmare reflektera över sitt val. Hon var inte helt säker på vilket yrke hon ville arbeta med men var ändå säker på att hon ville studera vidare på högskolan. Därför ville läsa ett studieförberedande program och valde därför det svåraste eftersom hon ville ha alla alternativ öppna för att senare kunna göra valet. Även i detta fall uttrycks en underliggande strävan att göra föräldrarna tillfredsställda i samband med valet:

”Ja jag valde först natur i nian. Alltså jag vet inte riktigt varför men mamma och pappa har alltid velat att jag skulle bli läkare eller ingenjör. Sen gick man natur kunde man bli vad som helst sen på högskolan.” Gentiana

Joakim som var osäker vid valet menade på att han egentligen inte riktigt visste vad han ville men menade att tillfälligheter och skoltrötthet spelade in i valet. Han hade fått höra av kompisar att programmet han skulle välja var perfekt eftersom både arbetsmarknad och lön var riktigt bra. Det i kombination med skoltrötthet och möjligheten att gå ett yrkesförberedande program som ger jobb direkt, lockade honom vid valtillfället. Även här spelade den sociala kontexten en roll vid valet, då han genom sin närmsta omgivning fick upp ögonen för programmet.

*”Jag valde bygg, det var en tillfällighet. Man fick ju höra att det var en bra lön och man kan börja jobba direkt. Jag var dessutom väldigt skoltrött då så jag tänkte nog inte riktigt.”
Joakim*

När det gäller aktiviteten i valprocessen och hur aktiva eleverna själva ansåg sig vara under det första valet svarade majoriteten av eleverna att de varit ”ganska eller mycket inaktiva” i valet. Eleverna bekräftar bilden av att själva varit inaktiva vid valet och t ex inte gått på öppet hus, eller själva i sökt information i stor utsträckning inför valet.

Svaren tyder på att eleverna utgick från sina egna individuella preferenser vid tidpunkten utan att de egentligen reflekterat så mycket om sig själva och vilket program som skulle passa dem. Elevernas självkänedom i samband med valet verkar bristande, då de flesta upplever stor osäkerhet om sina egna förmågor och vilket program som just passar dem. Den visar också att flera av eleverna själva varit inaktiva i valet trots att flera av dem önskar att de fått mer information om det övriga programutbudet. Elevernas berättelser visar också att de påverkades mycket av utbildningarnas status och prestige. För de elever som valde studieförberedande program påverkade möjligheten att studera vidare på högskolan när de inte riktigt visste vad de ville arbeta med som vuxen. På detta vis kunde valtillfället skjutas fram och eleverna var inte tvungna att fatta beslut direkt. De elever som valde yrkesförberedande program påverkades av möjligheten till god arbetsmarknad och lön. Här framkommer istället en bild av skoltrötthet för främst en av våra elever. De sociala kontextuella faktorerna, så som förväntningar från hemmet och främst föräldrarna, märks

tydligt i svaren. Det framkommer en känsla av att det är viktigt att göra, främst föräldrarna, nöjda och stolta med valet.

5.1.3 Syn på studie- och yrkesvägledning

Samtliga elever beskriver att de någon gång i årskurs nio träffat en studie- och yrkesvägledare för att göra sitt val till gymnasiet. Däremot hade vägledningsinsatserna skilt sig åt på olika skolor och även studie- och yrkesvägledarens roll på skolan hade varit mer eller mindre aktiv. Gentiana beskriver det så här:

”Ja syv, henne träffade jag nästan aldrig. Hon var där kanske en gång i veckan. Men då skulle hon prata med alla andra elever.” Gentiana

Flera av eleverna minns att de endast träffat studie- och yrkesvägledaren för individuellt samtal en gång i samband med valet i årskurs nio, och dessa möten var enligt vissa elever relativt korta. Det framkommer i intervjun att några skolor tycks ha väldigt bristande vägledningsresurser och att eleverna upplevde oro över de redan skulle veta vad de skulle välja på dessa möten. Joakim beskriver det så här:

”Jag trodde typ allt skulle vara klart. Att jag skulle veta vad jag skulle välja när kom in för samtal. Men jag var rätt osäker faktiskt, men jag visade det inte.” Joakim

Linda och Lucas berättar däremot att de hade träffat studie- och yrkesvägledaren mer än en gång under sin högstadietid för att bland annat diskutera sina framtidsplaner och få hjälp med information och råd av olika slag. I intervjuerna framkommer det att trots att eleverna önskade mer vägledning och information, så var eleverna själva ganska inaktiva i valet. Det gäller exempelvis att söka information om gymnasieutbildningar på nätet, eller läsa igenom programmen i utbildningskatalogen. De beskriver även att de fick råd om att besöka öppet hus och mässor, vilket de i vissa fall gjorde och i andra fall inte gjorde. Linda som trots allt hade en övervägande positiv syn på vägledningsinsatserna i grundskolan menade också att det var främst hennes eget fel då hon var inaktiv och inte tog chansen under valet:

”Ja han (syv) var bra tycker jag. Han gav mig bra information om programmen och tips om att gå på öppet hus och så. Däremot gjorde jag inte det... Det ångrar jag nu, haha.” Linda

Ellen riktar däremot istället kritik för att hon inte gjorde sitt val utifrån vad hon själv egentligen ville utan utifrån en rekommendation från studie- och yrkesvägledaren. Hennes val grundade sig inte riktigt på hennes eget intresse utan enbart på bristande betyg, vilket medförde att hon där och då inte hade så många valmöjligheter i grundskolan.

”Ja hon (syv) gick igenom mina betyg och gav förslag på utbildningar. Jag hade rätt dåliga betyg då i nian och det fanns inte så mycket att välja tror jag. Hon rekommenderade barn- och fritid, och jag tänkte okej då, men det kändes inte rätt.” Ellen

5.2 Omvalet på gymnasiet

5.2.1 Olika faktorer till omvalet

Det finns olika faktorer till elevernas omval på gymnasiet. Dessa varierar men vi kan ändå urskilja vissa mönster i svaren. Alla elever menar att programmet på ett eller annat sätt inte motsvarade deras förväntningar. Eleverna kom senare på att intresset för programmet avtagit eller att ett annat program skulle passa dem bättre. De som var väldigt osäkra i sitt val eller valt mot sin vilja kom också snabbare till insikt i att det inte var rätt program för dem. Några av eleverna hängde heller inte riktigt med i studierna och därför valde ett mer passande alternativ istället. Resultatet visar också på att andra sociala faktorer, så som att inte passa in i klassen eller bland klasskamrater, spelade in i omvalet för vissa elever. Ibland var det även en kombination av dessa faktorer som gjorde att eleven fattade beslut att göra ett omval och byta program.

Passade inte in i klassen

Lucas som först valde IB-programmet kände tidigt att han inte riktigt passade in i klassen. Han tyckte engelskan var lite väl avancerad och saknade också sina klasskamrater från tiden på högstadiet. En kombination av dessa två faktorer gjorde att han valde att göra omval till det naturvetenskapliga programmet som han kände skulle passa honom bättre:

”Där på IB... I början gick det bra och det var inga problem. Kanske en, två veckor. Men sedan blev engelskan svårare och svårare. Många klasskamrater hade också engelska som första språk. Det var svårt att bli en i gänget där liksom. Sen älskade alla att plugga hela tiden. Det kändes fel för mig. Då tänkte jag: nej jag väljer natur istället.”

Han utvecklar senare sitt resonemang kring varför han valde att byta program:

”Jag tror säkert jag hade klarat studierna, det var inte det. Jag är rätt bra på engelska, men det kändes lättare att välja natur istället. Det var där jag hade mina kompisar. Sportintresserade normala killar. Natur ger också samma behörighet och jag kan fortfarande studera utomlands om jag vill. Så jag tänkte: varför måste jag göra det så svårt för mig?”

Lucas

Hängde inte med i studierna

För några av våra elever handlade omvalet primärt om att de inte hängde med i studierna i vissa kurser och därför gjorde omval till ett annat program. För Mohammad som valde samhällsvetenskapsprogrammet var studietempot för högt och han blev underkänd på flera kurser under sitt första år. Han gjorde därför omval i slutet av sitt första år till Handel- och administrationsprogrammet som enligt honom och hans vänner ansågs lättare:

”Ja, samhäll var inte bra. Vad ska jag säga? Det var mycket plugg och sånt. Pallade inte det. Min kompis sa till mig: mannen, kom till handel. Det är chill, mindre läxor och sånt du vet.”

Mohammad

För Gentianas del handlade det mer om att hon valt fel studieförberedande program. Hon valde först det naturvetenskapliga programmet för att ha möjlighet att få behörighet till alla högskoleutbildningar. Men efter en tid på utbildningen kände hon att något kändes fel och hon tyckte det var för mycket av de naturvetenskapliga kurserna. Hon hade speciellt svårt för matten och kemin. Då tänkte hon om sitt val och började titta på samhällsvetenskapsprogrammet som också var ett studieförberedande program, men mer mångsidig med andra kurser som samhällsvetenskap, religion och historia, vilket hon saknade.

”Jag kände att det inte riktigt var rätt. Trodde det skulle vara mer varierat. Lite mindre matematik och mer av de andra kurserna. Sen var lärarna tråkiga och inte så bra som innan.” *Gentiana*

Överensstämde inte med intresse

En elev, Linda, som från början valde hantverksprogrammet (frisör) menade att det inte kändes rätt och att hon växte ur drömyrket. Hon erkänner att hon under valet i nian tänkte kortsiktigt och inte långsiktigt på sitt val. Hon blev mognare och kom till insikt att hon ville studera ett studieförberedande program för att ha möjlighet att studera på högskolan. Efter en

tid på hantverksprogrammet kände hon att det inte var något hon ville arbeta med resten av sitt liv:

”Jag bestämde mig för att jag vill ha frisör mer som en hobby och inte som ett yrke. Jag vill kunna plugga vidare på högskolan. Kanske ta ett kontorsjobb istället för frisör. Det är rätt slitsamt.” Linda.

En annan elev, Joakim, som valde bygg- och anläggningsprogrammet ville också hellre gå studieförberedande program efter att ha testat ett yrkesförberedande program och kommit fram till att det inte var rätt:

”Ja, jag bestämde mig snabbt att jag ville byta. Det passade inte riktigt mig. Jag är mer teoretisk och saknade den biten.” Joakim

Ellen uppgav istället att hon från början inte ville välja det program hon valde men gjorde det utifrån rekommendation av studie- och yrkesvägledaren samt på grund av bristande betyg i grundskolan. När hon väl var på programmet var det ungefär så som hon tänkte och hon trivdes inte. När hon sedan hoppade av läste hon först ett år på individuella programmet och sedan valde hon om till bygg- och anläggningsprogrammet.

”Ja jag gick väl en månad och sen sa jag att jag inte ville mer. Det var inte rätt program och det visste jag typ.” Ellen

Sammanfattningsvis kan man alltså säga att samtliga elever upplevde att utbildningen på ett eller annat sätt inte motsvarade deras förväntningar och att de efter en tid kom till insikt med att byta program var det bästa alternativet.

5.2.2 Omgivning, självkänedom och information

Alla elever berättar att de pratade med studie- och yrkesvägledaren en eller flera gånger under omvalsprocessen. De pratade även den här gången med familj, föräldrar, syskon och kompisar. Däremot pratade de mer med studie- och yrkesvägledaren än vid det första valet. De upplever också att de var mer nöjda över vägledningen på gymnasiet än på grundskolan och de beskriver att de var mer aktiva själva för att det var viktigt att valet nu blev rätt. De elever som förlorat mycket tid var väldigt intresserade av att göra rätt val denna gång. Alla elever är även överrens om att omvalet mest var de själva som bestämde. Tillskillnad från

första valet där de menar att föräldrar, vänner och vid ett fall studie- och yrkesvägledaren påverkade valet. De diskuterade och pratade med andra men för att bilda sig sin egen uppfattning, inte för att få råd eller tips över vad de ska välja. De alla betonade vikten av att de tillslut var de själva som gjorde valet denna gång. Alla elever svarade ett de hade mycket större kunskaper om programmet de valde i omvalet. De alla pratade med studie- och yrkesvägledaren, sökte information själva och två av eleverna fick dessutom möjlighet att besöka skolan och följa med en elev på programmet. Samtliga pratade även med föräldrar och vänner men betonade återigen vikten av deras eget val. I omvalet var eleverna också betydligt säkrare än vid första valet i nian eftersom de var mer aktiva, utgick från sig själv och hade skaffat sig värdefulla erfarenheter och insikter. Det tyder också på att valet var väl underbyggt denna gång.

5.2.3 Känslor och konsekvenser

De flesta elever upplevde att omvalsprocessen både var ”jobbig” men också ”skön”. De menar att det är viktigt att välja rätt program och inte fortsätta om det inte känns rätt. Det viktiga omvalet skapar vägen mot den rätta framtiden och det är något som kan vara svårt att ändra på sen: De menar också att man får tänka på längre sikt även om det är jobbigt i stunden. Det är inte bra att gå en utbildning till ett yrke man ändå inte tänkt arbeta med. De alla är numera nöjda och tillfredsställda över möjligheten att kunna göra ett omval, men betonar samtidigt vikten av att helst inte förlora tid och eventuellt börja om på årskurs 1 igen. Joakim beskriver det så här:

”Jag fick plugga sjukt mycket första tiden för att inte behöva gå om. Men det var värt det. Man vill ju kunna ta studenten med sina jämgamla. Det var viktigt för mig.” Joakim

För två av våra elever, Ellen och Mohammad, fick omvalet konsekvensen av en förlängd studietid med ett extra år. De tyckte självklart att det var jobbigt men samtidigt är de överrens om att omvalet var bra för just dem. Den ena av dem läste först upp sina betyg från grundskolan för att kunna komma in på önskvärt gymnasieprogram, och den andra gjorde omval från ett gymnasieprogram till ett annat gymnasieprogram efter att nästan ha läst ett år med dåliga resultat.

”Det var inte kul såklart. Man fick veta att man skulle gå med de yngre. Men vad skulle jag göra?” Ellen

5.2.4 Lärdomar och erfarenheter

Det som samtliga elever efterfrågar är tidigare vägledningsinsatser. Många av eleverna menar att tankeprocessen om vad de skulle arbeta med och vad de skulle välja i framtiden började alldeles för sent på högstadiet. Många av eleverna understryker också vikten av att ha en tillgänglig studie- och yrkesvägledare på plats som har tid att diskutera valet med dem. Många av eleverna understryker också att det är viktigt att välja själv och inte låta andra påverka en. De elever som var mindre nöjda med vägledningen önskar mer insatser och skulle gärna haft mer information. De elever som var mer nöjda med vägledningen men trots allt valt fel betonade vikten att vara aktiv själv, läsa om programmen, gå på öppet hus och ha individuella vägledningssamtal. I ett fall menar eleven också att de tidigt borde få prova på yrken för att kunna testa om det passade dem. Joakim uttrycker sig så här:

”Man måste börja med det (vägledning) i sjuan redan. Om framtid, jobb, arbetsmarknad, utbildningar. Det hade varit bra att testa yrken också. De som är intressanta. Allt ska inte komma bara när man ska välja i nian. Det hade hjälpt tror jag. Sen mer samtal med syv!”
Joakim

En annan elev, Linda, menar att det ändå skulle varit svårt att få henne att ändra sig då hon anser att det är för tidigt att välja och att hon inte var mogen för ett sådant stort val.

”Ja det (valet) är tidigt tycker jag. Man är förvirrad, tankarna far fram och tillbaka.” Linda

Ellen som riktade kritik mot studie- och yrkesvägledaren på skolan hade önskat att hon inte gav eleven en rekommendation och att hon tillsammans med hennes föräldrar var mer förstående trots hennes bristande betyg från grundskolan.

Alla elever upplever att de lärt sig något av omvalet. Det genomgående som framkommer i intervjuerna är att de har lärt sig att själva vara mer aktiva, inte påverkas av omgivningen och ta ansvar för sitt val. Gentiana får illustrera detta med sitt svar:

”Man måste själv vara aktiv och framförallt lyssna på sig själv.” Gentiana

När det gäller konkreta tips från eleverna till andra elever som befinner sig i samma situation och är osäkra på vad de ska välja kommer Ellen med tips och råd:

”Börja tidigt och tänk igenom. Vilka ämnen gillar du? Vad kan det leda till för jobb? Sök information om yrket. Gå och prata med syv. Gå på öppet hus. Gå på mässor. Skugga en elev om du kan. Snacka med andra, men tänk själv vad du vill. Det är bara ditt val.” Ellen

Mycket tyder på att eleverna i och med omvalssituationen blivit både mer självständiga, mogna och förberedda inför livets framtida val. Det verkar på elevernas svar att de både fått värdefull självkänedom och även en större kännedom om sina utbildningsalternativ. Det har också resulterat i nya insikter och lärdomar. De har också lärt sig att ta ansvar för sitt val utan att påverkas av andra. Omvalet var tillskillnad från det första valet väl underbyggt denna gång. Kort sagt de har lärt sig något och kan på ett bättre sätt hantera nästa valsituation.

5.2.5 Syn på studie- och yrkesvägledning

Generellt uttrycker flera elever ett större missnöje över vägledningen i grundskolan än senare på gymnasiet. Det visar sig också i vår studie där studie- och yrkesvägledaren på gymnasiet tyckte ha bättre förståelse och mer tid för eleverna, än studie- och yrkesvägledaren de haft i grundskolan. Eleverna är överrens om att en bra studie- och yrkesvägledare är viktigt och likaså tillgången. Eleverna beskriver en bra studie- och yrkesvägledare som någon som kan lyssna och förstå. Det är också en person som kan ge bra information om olika yrken och utbildningar. Samtidigt är en bra studie- och yrkesvägledare en person som vägleder i rätt riktning utan att för den sakens skull göra valet åt dig. Ellen som generellt haft mindre goda erfarenheter av studie- och yrkesvägledare tidigare uttrycker sig så här:

”Jaa, en bra syv, det är någon som lyssnar och förstår. Och ger bra information och råd. Men ingen som väljer åt dig.” Ellen

5.2.6 Elevernas framtidsutsikter

Samtliga av eleverna är idag nöjda och tillfredsställda över beslutet att göra ett omval. Alla elever ser positivt på framtiden och alla har planer på att gå klart sitt nya program. Alla eleverna trivs mycket bra på sitt nya gymnasieprogram, i klassen och studierna går bra. Även om alla elever inte är helt säkra på vad de exakt vill bli har de fått mer kunskaper om sig själv och sina alternativ.

”Det känns bra. Skolan, klassen, allt. Mycket bättre än på natur.” Gentiana

Många av eleverna har också börjat skaffa sig realistiska framtidsmål som de strävar mot och har en stor vilja att lyckas i framtida karriär. De har en helt annan medvetenhet och tar ansvar för sin framtid på ett sätt som de inte riktigt gjorde innan. Även om elevernas mål skiljer sig åt, har eleverna fått upp ögonen för andra yrken som de inte tänkte på nian.

”Jag vill bli socionom nu. Jag vet att jag måste plugga hårt men det kommer gå bra.” Linda

5.3 Sammanfattning

Resultatet av empirin visar att flera av eleverna upplevde osäkerhet kring det första gymnasievalet i grundskolan. Denna osäkerhet kan kopplas samman med att valet av gymnasieutbildning inte var väl underbyggt. Elevernas osäkerhet tillsammans med bristande självkännedom och information försvårade valet. Dessutom var valet i årskurs socialt kontextbundet, med menas att omgivningens påverkan på valet, var stor.

Elevernas faktorer till omvalet i gymnasiet varierade men vi kunde ändå urskilja mönster. Gemensamt för alla elever var att utbildningen inte motsvarade deras förväntningar på ett eller annat sätt. Många av eleverna insåg att valet och utbildningen inte överensstämde med deras intresse. Andra elever kom efter i studierna vilket var en bidragande orsak till att de efter överväganden valde ett mer passande alternativ istället. Sist men inte minst visar vårt resultat att även andra sociala faktorer spelade in i omvalet många gånger, då man exempelvis inte passade in i klassen. Ibland var det även en kombination av dessa faktorer som gjorde att eleven fattade beslut att byta gymnasieutbildning.

Alla elever menar att de dragit lärdomar av omvalet och därmed står bättre rustade inför framtiden. En stor lärdom var bland annat de inte skulle låta sig påverkas av omgivningen utan enbart försöka utgå från sig själv. I många fall var eleverna självkritiska och tyckte att de skulle varit mer aktiva under valet. I samtliga fall eftersöks också tidigare vägledningsinsatser på grundskolan för att förbereda elever inför valet i årskurs nio. Samtliga elever är numera nöjda och tillfredsställda med sitt omval, tillskillnad från det första valet. De alla trivs mycket bra i sina nya utbildningar, både med sina klasskamrater och studier. De har alla planer på att gå klart det nya programmet, ta examen och studenten. Flera av eleverna har också fått realistiska framtidsmål och på det hela taget tycks omvalet, till skillnad från det första valet, nu vara väl underbyggt. Vi kan även utifrån intervjuerna utläsa att eleverna har fått flera betydelsefulla lärdomar och är därmed bättre rustade inför framtida valsituationer.

6. Analys & diskussion

I detta kapitel analyseras resultatet av studien utifrån de teoretiska perspektiv vi tidigare beskrivit.

Inledningsvis börjar vi med att analysera resultatet med hjälp av Hodkinson och Sparkes: *Careership: a sociological theory of career decision making* från 1997. Hodkinson och Sparkes (1997) är en sociologiskt inriktad teori som fokuserar på individers handlingsmönster, beslutsfattande och vägval avseende studie- och yrkesval. Hodkinson och Sparkes teori kommer vi att använda för att förstå hur eleverna tänker och resonerar i sitt studie- och yrkesval. Hodkinson och Sparkes begrepp handlingshorisont kommer specifikt att användas för att förstå de faktorer som kan begränsa och vidga individens perspektiv i valsituationer.

Efter det kommer vi att analysera resultatet med hjälp av John D. Krumboltz *Social Learning Theory* från 1976, som också har en sociologisk utgångspunkt med fokus på erfarenheter och lärande i valsituationer, John D. Krumboltz teori används främst för att förstå de sociologiska och psykologiska aspekter som formar individerna. Krumboltz teori används för att förklara individernas inlärningsprocess kopplat till lärdomar i valsituationer.

Därefter kommer vi i analysen använda oss av Linda S. Gottfredsons teori om *Begränsning och kompromiss* (2002) som handlar om hur individer prioriterar sitt studie- och yrkesval och begränsas i sitt väljande. Gottfredsons teori används för att belysa hur individer formas, de begränsningar och prioriteringar som finns i studie- och yrkesvalet.

Vi kommer sedan att analysera Donald E. Supers *Karriärregnbåge*, (1980). Supers teoretiska modell är intressant i vår studie då den beskriver individers olika livsfaser i karriären, och specifikt den utforskande fasen som infaller mellan åldrarna 14-24, vilket sammanfaller med vårt urval.

Slutligen kommer vi också att med hjälp av Frank Parsons *Vägledningsmodell* (1909) tillsammans med Anders Lovéns *Fyrstegsmodell* (2000), analysera vårt resultat. Dessa teoretiska modeller beskriver de olika komponenter som är viktiga för att göra ett väl underbyggt val som är tillfredställande för individen. Det är intressant för vår studie då man ofta kan koppla individers val till begreppen i teorin och om valet är väl underbyggt eller inte.

Vi anser att dessa teoretiska perspektiv som handlar om val och väljande kan användas för att analysera resultatet i vår studie, eftersom vårt syfte är att undersöka elevernas huvudsakliga faktorer till gymnasieval och senare omval på gymnasiet.

6.1 Valet är socialt kontextbundet

För att få en inblick i hur eleverna tänker och resonerar kring valet av gymnasieutbildning framkommer ett komplext mönster där många olika faktorer påverkar eleverna. Valet i nian har påverkats av känslor, tankar och osäkerhet, likväl som självkänedom, information, individuella faktorer och social kontext. I elevernas berättelser framkommer att omgivningens påverkan har varit påtaglig i flera fall. Hodkinson & Sparkes (1997) menar att ungdomar gör pragmatiskt rationella val. Med det menas att valen är rationella men också känslomässigt influerade. De unga individernas karriärval kan baseras på tillfälligheter, personlig erfarenhet eller råd från familj, vänner och släktingar. De menar att ungdomars val vilar på delinformation och exempelvis råd från den närmsta omgivningen. Vidare kan valet inte separeras från individens bakgrund, kultur eller livshistoria. De karriärval en individ kan se grundas enligt Hodkinson och Sparkes på individens habitus och handlingshorisont. Det är också detta som begränsar eller vidgar individens syn på studie- och yrkesvalet. Enligt Hodkinson och Sparkes (1997) kan också känslomässiga tillstånd så som exempelvis nervositet och osäkerhet i samband med val påverka eleven till att fatta irrationella beslut och öka omgivningens påverkan på beslutet. Våra elever vi intervjuat kommer alla från olika bakgrunder, sociala kontexter med olika individuella preferenser. Det som framkommer i vår studie är att, i likhet med Hodkinson och Sparkes (1997), social kontext påverkat flera av eleverna i det första valet. Den sociala kontexten har påverkat flera elever i form av förväntningar från hemmet, familjen, föräldrar och vänner. Men även tillfälligheter, personliga erfarenheter och råd från omgivningen har spelat in i valet. Mohammad valde samhällsvetenskapsprogrammet för att han ville bli något ”stort” och föräldrarna tyckte det ”lät som en bra idé”. Vidare hade han hört att advokater ”tjänar bra” och hans erfarenheter baserades på att han hade ”sett på en film”. Gentianas föräldrar ville att hon skulle läsa naturvetenskapliga programmet för att de ville att hon skulle bli ”läkare eller ingenjör” samt att hon ville hålla alla vägar öppna i framtiden. I båda fallen framkommer en underliggande känsla av det var viktigt för eleverna att infria förväntningar från omgivningen. I fallet Joakim, kunde vi också se att även han påverkats av omgivningen och sin egen handlingshorisont. Han nämnde att man fick höra att det var bra lön och att man kunde börja

jobba direkt. Dessa råd eller tips från vänner i omgivningen var en faktor till att han valde bygg- och anläggningsprogrammet. Direkta råd från omgivningen påverkade även Ellen som efter rekommendation med studie- och yrkesvägledaren, på grund av hennes bristande betyg, valde barn- och fritidsprogrammet, fast att hon egentligen ville något annat. Detta får också stöd i Hodkinson och Sparkes (i likhet med t ex Gottfredsson, 2002) teori, där de menar att ett pragmatiskt rationellt beslutsfattande snarare innebär ett accepterande av ett alternativ, än möjligheten att välja mellan flera (1997). Det beteendet var också något som vi kunde se hos några av våra elever, främst hos Joakim och Ellen. De valde att acceptera sina alternativ utan att egentligen fundera själva på sig själv och sitt eget val. Självklart har också individuella preferenser varit avgörande i det här fallet men det är ändå tydligt att omgivningen och främst föräldrarna påverkat valet genom stora förväntningar på valet. Det vår studie visar är också att föräldrarna har störst betydelse i valet, sedan kommer vänner och sist studie- och yrkesvägledaren. Det vår studie visar är med andra ord att den sociala kontexten förändrat elevernas handlingshorisont, och denna påverkan har troligtvis förstärkts av den osäkerhet eleverna känt inför valet.

Flera av våra elever kan också kopplas till Krumboltz (2008) lärandemodell. Det associativa lärandet handlar om att individer observerar konsekvenserna av omgivningens handlande och det inkluderar stereotyper av utbildningar och yrken. Likväl talar också Gottfredsson (2002) om stereotypa föreställningar och hur vi begränsas i våra val. I första hand väljer vi det som motsvarar vårt kön, i andra hand prioriterar vi utbildningens status, för att i tredje hand välja utifrån vårt eget intresse. I två av intervjuerna, Linda och Ellen, kan man se mönster på hur stereotypa föreställningar troligtvis på ett eller annat sätt påverkat dem. I Lindas fall verkade hon själv välja frisörprogrammet men omvalet vittnar om att det inte stod rätt till. I Ellens fall var det däremot inte hon som valde utan studie- och yrkesvägledaren som valde barn- och fritidsprogrammet, vilket kan tyda på tveksamma föreställningar om kön och genus kring yrken. Både dessa utbildningsval är typiskt kvinnodominerande vilket kan ha påverkat valet. Enligt både Krumboltz (2008) och Gottfredsson (2002) tar individer stereotypa föreställningar baserade på kön och genus i beaktning när vi pratar om studie- och yrkesvalet. I det sista fallet var det också betygen som begränsade Ellens valmöjligheter och det är något som Gottfredsson (i likhet med Hodkinson & Sparkes, 1997) talar om i sin teori begränsning och kompromiss, då författaren menar att många av oss tvingas kompromissa i vårt val och väljer det som är ”tillräckligt bra” eller ”good enough”.

Både Mohammad och Gentiana gjorde sina val utifrån hemmets förväntningar, att de skulle studera vidare och att de skulle ”bli något stort” eller få ett ”välbetalt jobb”. Därigenom ligger en underliggande faktor i utbildningens eller programmets status och prestige. Det är också

något som både Krumboltz (2008) och Gottfredsson (2002) talar om då de menar att vi inkluderar stereotypa föreställningar av utbildningar och yrken. I detta ligger det enligt Gottfredsson (2002) förutom genus och könsföreställningar, också status och prestigeföreställningar kring olika utbildningar och yrken. Utifrån intervjuerna kan vi tolka svaren som att de på inget sätt ville "svika" föräldrarna och hemmets önskan på att deras barn ska gå en attraktiv utbildning.

Valet av gymnasieutbildning i årskurs nio kan enligt Hodkinson och Sparkes (1997) teori benämnas som en strukturell brytpunkt i ungdomars karriär. Med strukturell brytpunkt menas att det är ett oundvikligt beslut som måste tas i samhället, likt när vi går i pension. Även om valet är en strukturell brytpunkt så sker det första viktiga valet i en identitetsskapande tid för ungdomarna. Det är också något som Super (1980) understryker i sin teori som han själv kallar för den utforskande fasen. Det är i den utforskande fasen (14-24 år) som ungdomar börjar reflektera över sin karriär och börjar bilda sig en uppfattning om studie- och yrkesval, intressen, färdigheter och förmågor. Teorin menar också att inträdet och övergången mellan de olika faserna kan ske olika snabbt och ta olika långt tid för olika individer. Vi kan i vår studie se att flera av eleverna inte varit redo och saknat viktiga delar för att göra ett rationellt val vid tidpunkten.

6.2 Självkännedom och information

Eftersom valet i årskurs nio kommer så tidigt är det också naturligt att eleven saknar viktiga delar i det som handlar om att göra ett väl underbyggt val. I både Frank Parsons vägledningsmodell (1909), och Anders Lovéns fyrstegsmodell (2000), tar modellerna hänsyn till att man måste ha kännedom om sig själv, kännedom om sina alternativ och slutligen hjälp med att fatta beslut och en handlingsplan för att göra ett väl underbyggt val. Ingår dessa delar är chansen större att valet blir lyckat och att eleverna därmed väljer rätt. Dessa delar är däremot något som våra elever saknar i stor utsträckning på grund av den låga åldern och bristande livserfarenhet. Det framkommer att även om de flesta av eleverna naturligt saknar erfarenhet från arbetslivet så är det just brist på självkännedom och kännedom om alternativ. Eleverna nämner flera gånger behovet av vägledning och säger att de gärna hade fått både mer information och mer individuella samtal om de kunnat och haft möjlighet i grundskolan. Eleverna verkar inte känna sig förberedda och många av eleverna upplever stress, oro, ångest och osäkerhet vid valet. Det kan också försvåra valet och leda till svårigheter. Dagens stora utbud av information och valfrihet kan också leda till osäkerhet för eleverna. Även om många elever eftersträvar mer information, så pekar resultatet på att flera av dem inte varit speciellt

aktiva i valet, vilket kan tyda på brist i att hantera information och valsituationer. Detta sammantaget visar på att det första valet inte varit väl underbyggt i enlighet med det som Parson och Lovén beskriver i sina teoretiska modeller om valbeslut.

6.3 Olika faktorer till omvalet

Det finns olika faktorer till varför våra elever valde att göra ett omval på gymnasiet, och dessa varierar givetvis från person till person men man kan ändå urskilja mönster i svaren. Samtliga elever menar att det tidigare programmet inte motsvarade deras förväntningar på ett eller annat sätt. Många av eleverna kom senare på att intresset för programmet avtagit eller att ett annat program skulle passa dem bättre av olika anledningar

För många av eleverna överensstämde inte det första valet i grundskolan med deras egentliga intresse. I exempelvis både Lindas, Joakims och delvis bland annat Ellens och Gentianas fall kunde vi se ett mönster där de slutligen kommit till insikt att de trivdes med något annat. Linda valde exempelvis frisörprogrammet men kom sedan till insikt i att hon inte ville arbeta med det utan bara ha det som en hobby, då hon istället tänkte skaffa sig en högskoleutbildning. I Joakims fall kom han snabbt på att han inte ville gå bygg- och anläggningsprogrammet, då han var mer teoretisk och saknade det på utbildningen.

För ett par av våra elever handlade valet helt eller delvis om att de kom efter i studierna till följd av sitt första val. För Mohammads del valde han ett studieförberedande program vilket medförde att han fick underkänt i många kurser. För Gentianas del valde hon fel studieförberedande program, då hon i sitt första val valde naturvetenskapliga programmet för att sedan ändra till samhällsvetenskapliga programmet på grund av vissa svårigheter med bland annat matematiken.

För ett par av våra elever handlade också valet helt eller delvis om att de inte riktigt trivdes socialt, i klassen och runt omgivningen på det första programmet. För Lucas del valde han IB-programmet men kom snabbt på att han inte trivdes då många av hans klasskamrater hade engelska som första språk och älskade att plugga. Han saknade också sina vänner som gick på det vanliga naturvetenskapliga programmet som var mer normalt. För Gentianas del handlade det delvis också om att hon inte riktigt trivdes i klassen och delvis att ämnena var fel. I båda fallen kan vi förklara det med att de kommit till nya insikter i en tid av identitetsskapande enligt Supers teori (1980) om den utforskande fasen. Det är i denna fas vi utvecklar och reflekterar över våra karriärer och börjar bilda oss en uppfattning om studie- och yrkesval, intressen, färdigheter och förmågor. De var både osäkra på sina val men provade och beslöt sedan för att göra ett omval till ett mer passande program enligt dem själva.

De båda elevernas handlande kan förklaras utifrån Krumboltz lärandemodell. Det instrumentella lärandet menar att lärandet sker då individen uppfattar en framgång eller motgång av olika handlingar. De både eleverna kände efter olika tidpunkter att de inte var på rätt program och halkade efter i studierna. Enligt Krumboltz (1976) observerar också individer konsekvenserna av sitt eget handlande. Man sätter sig själv i relation till omgivningen och bedömer sina prestationer utifrån egna eller andras ögon för att därefter dra slutsatser om sina kompetenser.

Mer eller mindre samtliga av våra elever valde att göra omval vilket kan relatera till Hodkinson och Sparkes (1997) teori om självinitierad brytpunkt. Eleverna har efter en tid på det första programmet kommit till insikt och fått mer kunskap om sig själv och omvärlden. Även deras intresse i relation till alternativen har förstärkts. Det som Hodkinson och Sparkes kallar för handlingshorisont har ändrats till följd omvalet. Efter Hodkinsons och Sparkes (1997) brytpunkter kommer en period av rutiner. Dessa rutiner har för våra elever efter omvalet varit bekräftande istället för motsägende som efter det första valet. Det vill säga när de började på det nya programmet så trivdes de alla snabbt mycket bättre med sin omgivning. För ett par elever innebar valet en förlängd studietid med ett år och det kändes jobbigt i början, framförallt att inte kunna gå med sina jämgamla kompisar, men det var också en konsekvens de samtidigt kunde ta och det tog inte långt tid innan de kände att de var på rätt gymnasieutbildning.

6.4 Lärdomar och erfarenheter

Samtliga av våra elever menar att de lärt sig något efter omvalet. Det som framkommer i våra intervjuer med eleverna är att de nu kan se tillbaka på sitt val och vara medveten om vilka faktorer som påverkade valet. En betydelsefull faktor för många av eleverna var den sociala kontextens påverkan på det första valet till gymnasiet. För flera elever framkommer det att de inte var de själva som valde utan att omgivningens påverkan var stor, särskilt från föräldrar, vänner och i ett fall studie- och yrkesvägledaren. Många av dem upplever heller inte att de var särskilt aktiva vid valet och när de ser tillbaka på valet upptäcker de saker som de kunde gjort annorlunda. De borde sökt mer information, gått på öppet hus och pratat med elever på programmen. En sak som framkommer är också att de ångrar att de gjorde det omgivningen trodde eller förväntade av dem. De menar att de skulle lyssnat mer sig själva och tagit ansvar för sitt eget val. I vår studie framkommer också att valet i årskurs nio för många elever betraktas som svårt men viktigt. Svårigheterna hänger i många fall ihop med den

identitetskritiska ålder, eller den utforskande fasen, i Supers teori (1980), eleven befinner sig i vid tidpunkten för valet. Den unga åldern medför att eleven både har brist på erfarenhet men också viktiga begrepp som självkännedom och kännedom om alternativ. Dessa begrepp är enligt både Parson och Lovén viktiga för att individen ska kunna göra ett väl underbyggt val. Många elever är däremot överens om att valet kom tidigt för dem, de var inte riktigt förberedda och många uttrycker en önskan att tidigare börja med studie- och yrkesvägledning och vägledningsinsatser på grundskolan.

De nya insikterna eleverna tar med sig efter omvalet handlar som sagt framförallt om att inte låta sig påverkas av andra och mer aktiv själv. Många av elevernas diskussioner kring omvalet och lärdomar pekar på att de i framtiden är väl förberedda för att göra liknande val. Gentiana svarar exempelvis att ”man måste vara aktiv och framförallt lyssna på sig själv”, vilket tyder på stor insikt. Krumboltz (1976) kallar dessa beslutsmässiga färdigheter för ”task approach skills” vilket kan sammanfattas i att vara rustad för framtiden. I vår analys kan vi se att eleverna, på grund av många jobbiga erfarenheter, trots allt är bättre rustade inför framtida valsituationer och händelser. Det är möjligtvis paradoxalt, men ett omval kan både gynna och missgynna en elev då det är lärdomen och erfarenheten som har betydelse. I vår studie verkar däremot lärdomen och erfarenheten av omvalet lyckligtvis ha främjat eleven.

6.5 Sammanfattning

Det första valet till gymnasiet i årskurs nio kan enligt Hodkinson och Sparkes (1997) teori benämnas som en strukturell brytpunkt i ungdomars karriär. I likhet med Hodkinson och Sparkes (1997), har social kontext påverkat flera av eleverna i det första valet. Omgivningen har påverkat flera elever i form av förväntningar från hemmet, familjen, föräldrar och vänner. Men även tillfälligheter, personliga erfarenheter och råd från omgivningen har spelat in i valet. I likhet med Krumboltz (2008) och Gottfredsson (2002) kunde vi i vissa av våra intervjuer även se mönster på hur stereotypa föreställningar troligtvis på ett eller annat sätt påverkat och begränsat det första valet. Det vår studie visar är med andra ord att den sociala kontexten förändrat elevernas handlingshorisont, och denna påverkan har troligtvis förstärkts av den osäkerhet eleverna känt inför valet.

Svårigheterna att välja hänger i många fall ihop med den utforskande fasen som Super talar om (1980). I denna ålder söker ungdomar ofta efter sin identitet vilket kan försvåra valet. Den unga åldern medför att eleven både har brist på erfarenhet men också viktiga begrepp som självkännedom och kännedom om alternativ. Dessa begrepp är enligt både Parson (1909) och Lovén (2000) viktiga för att individen ska kunna göra ett väl underbyggt val. Många

elever är däremot överens om att valet kom tidigt för dem, de var inte riktigt förberedda och många uttrycker en önskan att tidigare börja med studie- och yrkesvägledning och vägledningsinsatser på grundskolan även om de själva också är kritiska mot sin egen inaktivitet.

Elevernas omval i gymnasiet kan, enligt Hodkinson och Sparkes (1997) teori ses som en självinitierad brytpunkt i elevernas karriär. Då det första utbildningsvalet inte motsvarade förväntningarna, ledde det till otillfredsställelse och motsägande rutiner. Eleverna har efter en tid på det första programmet fått lärdomar och erfarenheter vilket resulterat i att de fått mer kunskap om sig själv och omvärlden vilket ändrat elevernas handlingshorisont. Tiden efter omvalet har följts av bekräftande rutiner istället för motsägande rutiner som det varit efter det första valet (Hodkinson & Sparkes, 1997).

Alla elever menar att de dragit lärdomar av omvalet och därmed står bättre rustade inför framtiden i likhet med Krumboltz (1976). En stor lärdom var bland annat de inte skulle låta sig påverkas av omgivningen utan enbart försöka utgå från sig själv. I många fall var eleverna självkritiska och tyckte att de skulle varit mer aktiva under valet. I samtliga fall eftersöks också tidigare vägledningsinsatser på grundskolan för att förbereda elever inför valet i årskurs nio.

Det vi också kan se när vi analyserar resultatet är att omval eller programbyte inte behöver ses som ett misslyckande. I vår studie framkommer att ett omval också kan betraktas som lyckat och då inte minst för eleven själv, som i bästa fall hittat rätt gymnasieutbildning. Dessutom har eleverna fått viktiga lärdomar och förberedelser inför kommande valsituationer.

7. Slutdiskussion

Vi vill i vår studie undersöka ungdomars faktorer till valet av gymnasieutbildning i årskurs nio, samt undersöka ungdomars faktorer till omvalet senare på gymnasiet. I ungdomarnas val av gymnasieutbildning framkommer ett komplext mönster där många olika faktorer påverkar eleverna. Hos eleverna ses gymnasievalet i grundskolan som viktigt men svårt. Det beskrivs också ofta som stressigt och nervöst av många elever. Osäkerheten har även påverkats av att valet inte varit väl underbyggt där begrepp som medvetenhet om sig och medvetenhet om sina alternativ spelar in. Då valet i årskurs nio kommer så tidigt är det också naturligt att eleven saknar viktiga delar i det som handlar om att göra ett väl underbyggt val. Förmodligen har den låga åldern tillsammans med bristande livserfarenhet bidragit till det. Det framkommer att även om de flesta av eleverna naturligt saknar erfarenhet från arbetslivet, så är just bristen på självkännedom och kännedom om alternativ påtaglig hos flera av våra elever. Eleverna i studien nämner flera gånger behovet av vägledning och säger att de gärna hade fått både mer information och mer individuella samtal om de kunnat och haft möjlighet i grundskolan. Eleverna verkar inte känna sig förberedda och många av eleverna upplever stress, oro, ångest och osäkerhet vid valet. Det kan enligt studier öka svårigheten och leda till att andra inflytelserika faktorer påverkar valet i större utsträckning. Även om många elever eftersträvar mer information, så pekar resultatet av vår studie, precis som Dresch och Lovén (2010), på att flera av dem inte varit speciellt aktiva i valet, vilket kan tyda på brist i att hantera information och valsituationer.

I vår studie har omgivningens påverkan varit påtaglig i flera av elevernas val, då den sociala kontexten påverkat elevernas valmöjligheter och handlingshorisont. Då elever känner osäkerhet och framförallt brister i sin förmåga att hantera valsituationer, så kan de sociala kontextuella faktorerna påverka valet ännu mer. Det vår studie visar är att föräldrarna har störst betydelse i valet, sedan kommer vänner och sist studie- och yrkesvägledaren. Det är också något som bekräftas av flera studier, bland annat Dresch & Lovéns (2010), som menar att elever påverkas av sin omgivning både medvetet och omedvetet.

Även om vår studie visar på att främst föräldrarna, och i något fall även vänner, troligtvis haft störst betydelse i valet för flera av våra elever, så visar ändå resultatet att studie- och yrkesvägledaren i minst ett fall påverkat en elevs val i felaktig riktning, mot elevens egen vilja. Detta är såklart inte bra och önskvärt, även om förklaringen dels kan vara elevens bristande betyg sedan innan, och därav minskade utbildningsmöjligheter, samt bristande vägledningsresurser på skolan. Att man som professionell studie- och yrkesvägledare ger

elever direkta rekommendationer är dock utanför vägledarens roll och resultatet visar att ett sådant beteende kan få allvarliga konsekvenser inte minst för eleven själv. Istället är det viktigt att man som professionell studie- och yrkesvägledare alltid håller sig neutral, att man verkligen är beredd att lyssna och fånga upp elevens egna tankar om sin framtid. Självklart ingår här också att ge eleven nödvändig information om de olika utbildningsalternativen och på olika sätt ge eleven verktyg till att göra ett väl underbyggt val. En studie- och yrkesvägledares roll är som sagt inte att ge direkta råd, utan snarare vara ett stöd för hjälp till självhjälp för eleven. Däremot är det tyvärr inte alltid fallet, vilket kan leda till stora konsekvenser, som också resultatet visar.

Resultatet av studien visar att elevernas faktorer till omvalet i gymnasiet varierar. Även om dessa faktorer varierar kan man ändå urskilja vissa mönster i svaren. Alla elever menar att programmet på ett eller annat sätt inte motsvarade deras förväntningar. Många av eleverna tyckte att valet inte överensstämde med deras intresse. Ett par av eleverna kom efter i studierna vilket var en bidragande orsak till att de valde ett mer passande alternativ istället. Sist men inte minst visar vårt resultat att även andra sociala faktorer spelade in i omvalet för några elever. Ibland var det även en kombination av dessa faktorer som gjorde att eleven fattade beslut att göra ett omval. Resultatet av studien visar således stora likheter med tidigare studier (j m f Skolverkets, 2012).

I vår studie märkte vi att det var något vanligare med att eleverna gjorde omval från yrkesförberedande program till studieförberedande program. Det är också något Skolverket bekräftar (2012) i sin rapport. Sandell (2007) menar också att det finns en klassmässig segregation som visas i skillnaden mellan de elever som väljer studieförberedande program och de elever som väljer yrkesförberedande program. Sandell menar att ungdomar från lägre samhällsklasser tenderar att i högre grad välja yrkesförberedande program, än ungdomar från högre samhällsklasser, som tenderar att i högre grad välja studieförberedande program. Utifrån vår studie kan vi också dra slutsatsen att högskolebehörigheten är viktig för många elever som byter från yrkesförberedande program till studieförberedande program.

Samtliga elever är numera tillfredsställda över att de gjorde omval och tillslut hittade rätt gymnasieutbildning. I resultatet framkommer även att ett omval nödvändigtvis inte behöver betraktas som ett misslyckande, även om det kan kännas så för många elever under en tid. Det vår studie visar är att ett omval också kan betraktas som lyckat och då inte minst för eleven själv, som förhoppningsvis tillslut hittat rätt gymnasieutbildning och dessutom fått lärdomar för större förberedelse inför kommande valsituationer. Det som framkommer bland våra elever att de nu kan se tillbaka på sitt val och vara medveten om vilka faktorer som påverkade valet. En stor betydelsefull lärdom var bland annat de inte skulle låta sig påverkas av

omgivningen utan enbart försöka tänka på sig själv. Likväl var vissa av dem självkritiska och menade på att de kunde varit mer aktiva själva vid valet. Andra menade att det var svårt och de hade velat få tidigare vägledningsinsatser för att kunna göra rätt val från början. Alla eleverna betonar dock vikten av eget ansvar vilket får ses som positivt.

Skolverkets rapport (2011) visar att mer än var tionde elev byter program under sin tid i gymnasiet. Av de som bytte program avgick knappt 30 procent med fullständigt gymnasiebetyg efter tre år. Denna siffra var väsentligt högre hos de som inte bytte program, 85 procent av dessa elever avgick med fullständiga gymnasiebetyg efter tre år. Denna statistik visar med andra ord på en klar skillnad mellan elevgrupperna.

I vår studie har vi goda skäl att anta att flera av eleverna faktiskt tillhör den minoritet som trots allt gjort framgångsrika omval. För endast två av våra elever innebar omvalet en förlängd studietid, i dessa fall med ett extra år. För de resterande eleverna innebar omvalet ingen förlängd studietid. Samtliga av våra elever tycks utifrån våra intervjuer trivas och klara sina studier på det nya programmet, och alla har planer på att ta examen och studenten.

Troligtvis kommer man aldrig någonsin att kunna undvika alla omval. I ett fall som vår studie visar, verkar dessutom studie- och yrkesvägledaren på skolan ha ett direkt ansvar för en elevs felaktiga gymnasieval på grundskolan. Men vi menar och tror ändå att omvalen kan minska i omfattning med rätt resurser. Det man kan ifrågasätta är vägledningsinsatserna och de i många fall begränsade resurserna inom området som finns runt om på flera skolor. Självklart kan man också ifrågasätta åldern och tidpunkten för valet då många elever i grundskolan är omogna för ett sådant stort beslut. Det är i en identitetsskapande tid då elever ofta har brist på självkänedom, information och erfarenheter som är viktiga komponenter för att göra ett väl underbyggt val. Men eftersom man troligtvis inte kan ändra tidpunkten för valet, det måste komma förr eller senare ändå, så får man istället se till vägledningen på grundskolan, där vi och många elever menar att man måste börja med tidigare insatser och ge tillgång till mer resurser.

Trots de mål som den reformerade gymnasieskolans (GY11) beskriver om ökad effektivitet, minskade kostnader och att allt fler elever avslutar sin gymnasieutbildning inom loppet av tre år så fortsätter elever att starta om på ett nytt program i ganska stor utsträckning (Skolverket, 2012).

Hösten 2014 startade cirka 6000 elever om i årskurs 1, majoriteten av de bytte till ett annat program i förhållande till förstahandsvalet. Uppskattningsvis kostar de 6000 omstarterna kommunerna ungefär 600 miljoner kronor vilket motsvarar cirka 1200 studie- och yrkesvägledare på heltid (SVT, 2014).

Dessa ca 1200 studie- och yrkesvägledare, som omvalen uppskattningsvis kostar kommunerna varje år, menar vi hade kunnat göra bättre nytta någon annanstans, till exempel på grundskolorna runt om i landet.

Forskningen och den här studien visar påtagligt att de mest betydelsefulla personerna som eleven pratar om valet med, men som också påverkar valet, är först och främst föräldrar, sedan vänner och sist studie- och yrkesvägledaren. Tidigare studier visar också att den sociala kontexten och individuella faktorer påverkar valet i hög utsträckning, vilket är jämförbara med vårt resultat.

Därför menar vi att skolan, eleverna, föräldrarna och inte minst samhället i stort hade vunnit mycket om det satsades mer resurser på tidigare vägledande insatser för ungdomarna. Studie- och yrkesvägledare är inte alltid människor som kan vägleda personer i rätt riktning eller ens önskvärd riktning, men studie- och yrkesvägledare har professionell kunskap om bland annat sådana faktorer som påverkar valet. Det är många saker som påverkar valet och i de flesta fall begränsar valet till endast ett fåtal alternativ. Här pratar vi bland annat om allt från kön/genus till social bakgrund. Likaså har studie- och yrkesvägledaren ofta kunskap om komponenterna för att kunna göra ett väl underbyggt val. Det kan man arbeta med på flera olika sätt tillsammans med eleverna. Individuell vägledning, grupp vägledning, information, personlighetstest, arbetslivskunskap, besök på skolor och arbetsplatser med mera.

Dessa komponenter är något som många gånger hjälper eleverna till att dels få en större självkänedom och dels få kännedom om sina alternativ vilket underlättar för att göra ett väl underbyggt val. En kompetent studie- och yrkesvägledare kan också ofta läsa mellan raderna, vara en hjälp, ett stöd, ett bollplank i diskussionen och komma med konkreta välfungerande tips till eleven. I den bästa av världar skaffar sig också eleven egna erfarenheter tidigt i livet genom t ex prao.

Vi ser positivt på att eleverna i vår studie fått lärdomar och kommit till nya insikter. Vissa av dessa omval var förmodligen helt oundvikliga, men vi tror samtidigt att många av dem hade kunnat förhindras med större resurser och mer vägledande insatser tidigare på grundskolan. Det är också något som i princip alla elever eftersöker. Nu fick eleverna istället lära sig den hårda vägen, genom att först välja fel och sedan välja rätt. Det har gett eleverna en viktig lärdom inför kommande valsituationer. Däremot är det en lärdom de också kanske kunnat få med tidigare och återkommande vägledningsinsatser på skolan. Tillgängligheten för studie- och yrkesvägledare måste också vara god på alla skolor runt om i landet. Det tycker vi är en förutsättning för att elevernas vägledning ska kunna förbättras.

I Skolverkets rapport (2012) riktas även stor kritik mot skolans ansvar och att grundskolan inte förbereder eleverna tillräckligt väl för övergången till gymnasieskolan. Då många omval

även beror på att eleven hamnar efter i studierna ligger det helt klart en poäng i den slutsatsen. Därför måste också skolan ta sitt ansvar genom att främja kunskapsutveckling och stöttning av eleverna, särskilt de som upplever svårigheter i svensk skola. Det som krävs är också att skolan som helhet tidigt förbereder eleverna för eget ansvarstagande och ger eleverna de rätta förutsättningarna för nå dit. I det ingår exempelvis studieteknik, men också att hantera framtida valsituationer. Det är viktigt att just övergången mellan grundskolan och gymnasieskolan blir smidigare än vad den är just nu och att även eventuella kunskapsluckor täpps igen. Det är viktigt att fånga upp de elever som upplever svårigheter, och skolan har här ett ansvar att arbeta med god undervisning och stöttning på flera områden för dessa elever som inte kommit sin rätta. Just hur skolan arbetar med dessa frågor, och särskilt övergången mellan grundskolan och gymnasieskolan, är också ett intressant forskningsområde som vi gärna ser att någon fördjupar sig i och forskar vidare om.

Betydelsen av vårt resultat i denna studie för studie- och yrkesvägledare är att vi, som vi även kunnat se i den tidigare forskningen, har kunnat presentera elevernas syn på faktorer som påverkat gymnasievalet i grundskolan och senare omvalet i gymnasieskolan. Genom vårt resultat och elevernas berättelser tror vi att studie- och yrkesvägledare eller andra liknande yrkesgrupper kan synliggöra valsproblematiken i svensk skola, och också ta del av de faktorer som påverkat elevernas val. Denna studie tror vi också i bästa fall kan öka förståelsen för omval, och tillsammans med andra nödvändiga åtgärder, möjligen minska omvalens omfattning, så att fler elever faktiskt kan göra rätt val från början.

Då studie- och yrkesvägledning är hela skolans ansvar tror vi också att det är viktigt i vårt kommande arbetsliv att vi delar med oss av den kunskap som finns till både skolledning, rektor, lärare och annan personal som arbetar med eleverna. Detta för att göra vägledning mer synlig och tillgänglig för eleverna. Det behövs också ökade resurser på vägledningsområdet som helhet. Det är en viktig fråga som måste börja prioriteras på riktigt.

9. Referenslista

- Dresch, J & Lovén, A (2010). *Vägen efter grundskolan*. I Lundahl, Lisbeth (2010). Att bana vägen mot framtiden. Lund: Studentlitteratur. Kap. 3.
- Fransson, K & Lindh, G (2004). *Ungdomars utbildnings- och yrkesval- i egna och andras ögon*. Stockholm. Skolverket.
- Gottfredson, Linda S. (2002) *Gottfredson's Theory of Circumscription, Compromise and Self creation*. I Brown, Duane (Red.), Career choice and development. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Helwig, Andrew A. (2001). *A Test of Gottfredson's Theory Using a Ten-Year Longitudinal Study*. Hämtad den 17 oktober 2016 från <http://jcd.sagepub.com/content/28/2/77.abstract>
- Hodkinson, P., Sparkes, A. (1997) *Careership: A Sociological Theory of Career Decision Making*. British Journal of Sociology of Education.
- Hodkinson och Sparkes (1993). *Young people's career choices and careers guidance action planning: A case-study of training credits in action*. Hämtad den 1 oktober 2016 från <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03069889308258681>
- Krumboltz, John D. Mitchell, Anita M & Jones, Brian G. (1976). *A Social Learning Theory of Career Selection*. The Counseling Psychologist.
- Krumboltz John D (1994) *Improving Career Development Theory Convergence in Career Development Theories: Implications for Science and Practice*. Consulting Psychologists Pr.
- Krumboltz, John D. (2008). *The Happenstance Learning Theory*. Journal of Career Assessment.
- Larsen, Ann Kristin (2009) *Metod helt enkelt. En introduktion till samhällsvetenskaplig metod*. Malmö: Gleerups.
- Lidström, Lena (2009). *En resa med osäkra mål*. Hämtad den 17 oktober 2016 från <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:232205/fulltext01.pdf>
- Lovén, Anders. (2000). *Kvalet inför valet: om elevers förväntningar och möten med vägledare i grundskolan*. Malmö: Institutionen för pedagogik, Lärarhögskolan.
- Nationalencyklopedin (2016). *Faktor*. Hämtad den 17 oktober 2016 från [http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/faktor-\(statistik\)](http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/faktor-(statistik))

Parson, Frank (1909), *Choosing a Vocation*. Hämtad den 3 oktober 2016 från <http://www.careers.govt.nz/practitioners/career-practice/career-theory-models/parsons-theory/>

Sandell, Anna. (2007). *Utbildningssegregation och självsortering. Om gymnasieval, genus och lokala praktiker*. Avhandling. Malmö: Holmbergs.

Skolverket allmänna råd (2013). *Arbete med studie- och yrkesvägledning*. Hämtad den 17 oktober 2016 från http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D3143

Skolverkets rapport (2012) *Börja om på nytt program i gymnasieskolan*. Hämtad den 5 september 2015 från http://www.skolverket.se/polopoly_fs/1.182093!/Menu/article/attachment/B%C3%B6rja%20om%20p%C3%A5%20nytt%20program.pdf

Skolverkets rapport (2011), *Gymnasieelevers byten av program och skolor*. Hämtad den 5 september 2014 från http://www.skolverket.se/om-skolverket/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D2628

Styrdokument GY11 (2011). *Gymnasieskola 2011*. Hämtad den 5 september 2014 från http://www.skolverket.se/om-skolverket/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D2597

Super, Donald E. (1980). *A life-Span, Lifespace Approach to Career Development*. Journal of Vocational Behavior.

SVT (2014). *Kostnader för omstarter*. Hämtad 2016-04-02. <http://www.svt.se/nyheter/inrikes/omstarter-pa-gymnasiet-kostar-600-miljoner>

Vetenskapsrådet (2002). *Vetenskapsrådets forskningsetiska principer i humanistisk- och samhällsvetenskaplig forskning*. Hämtad den 10 maj 2015 från <http://www.codex.vr.se/forskninghumsam.shtml>

8. Bilaga

Intervjuguide

Social bakgrund

Hur gammal är du?

Hur ser din familjesituation ut?

Föräldrars utbildning och yrken?

Intressen vid ung ålder?

Intressen som finns kvar?

Drömyrken som liten?

Beskriv dig själv med tre ord

Första valet (gymnasievalet i årskurs nio)

Vilket var ditt första respektive andrahandsval vid valet till gymnasiet?

Varför valde du som du gjorde första gången tror du?

Hur säker var du? Skala 1-10

Vad var viktigast för dig när du gjorde ditt val?

Vilka svårigheter upplevde du vid valet?

Pratade du med någon om valet? I så fall med vem?

Har någon/något påverkat ditt val tror du?

Hur bra kände du själv vid valet till gymnasiet?

Hur bra kände du till dina alternativ vid valet till gymnasiet?

Vad visste du om programmet du valde?

Anser du att du fick tillräcklig information inför valet?

Vad saknade du inför valet för att det skulle bli rätt tror du?

Hur aktiv var du själv vid valprocessen?

Vad kände du när du gick programmet?

Andra valet (omvalet på gymnasiet)

När bestämde du dig för att göra ett omval?

Vilket blev ditt nya val d v s vilket program valde du?

Varför gjorde du omval tror du?

Hur säker var du? Skala 1-10

Vad var viktigast för dig när du gjorde dit val?

Vilka svårigheter upplevde du vid valet?

Pratade du med någon om valet? I så fall med vem?

Har någon/något påverkat ditt val tror du?

Hur bra kände du själv vid omvalet i gymnasiet?

Anser du att du kände dig själv inför valet?

Hur bra kände du till dina alternativ vid omvalet i gymnasiet?

Vad visste du om programmet du valde?

Anser du att du fick tillräcklig information inför valet?

Vad saknade du inför valet för att det första valet skulle bli rätt tror du?

Vilka konsekvenser fick omvalet för dig?
Innebar omvalet en förlängd studietid?
Hur aktiv var du själv vid valprocessen?
Vad kände du när du gick programmet?

Lärdomar efter omvalet

Har du lärt dig något? Om ja - vilka lärdomar tar du med dig?
Vad känner du fattades för att du skulle göra ett ”rätt” val från början?
Vilka tips skulle du ge andra elever som funderar på att välja program?

Syn på studie- och yrkesvägledare

Anser du att du fick tillräckligt med hjälp och stöd av syv i första valprocessen?
Anser du att du fick tillräckligt med hjälp och stöd av syv i andra valprocessen?
Hur ofta träffade du syv inför första valet till gymnasiet i grundskolan?
Hur ofta träffade du syv inför andra valet, omvalet, i gymnasiet?
Vad anser du kännetecknar en bra syv? Hur ska en bra syv vara enligt dig?

Framtiden med fokus på karriär

Vad känner du inför framtiden inom yrkesområdet?
Har du några framtidsdrömmar i din karriär?
Är du säker på ditt val nu? Skala 1-10